

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ: İŞÇİ SENDİKALARININ DÜNÜ, BUGÜNÜ

Mustafa DELİCAN*

ÖZET

Çalışmada Türk Endüstri İlişkileri'nin Cumhuriyet dönemindeki gelişmeleri değerlendirilmiştir. Yasal düzenlemeler esas alınarak Türk Endüstri İlişkileri üç ana döneme ayrılarak incelenmiştir: 1923-1947; 1947-1960 ve 1960 sonrası (iki alt dönem:1960-1980 ve 1980 sonrası). 1980 sonrası gelişmeler çalışmada öne çıkarılmıştır. Dönemler, ayırt edici özellikleri, belirleyici unsurları ve hakim paradigmaları dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, dönemler, çevre faktörlerindeki değişimler, endüstri ilişkileri aktörlerinin rolleri ve yaklaşımları açısından da analiz edilmiştir. Araştırmada, Türk Endüstri İlişkileri'nin, sembolik modernleşmeden uzaklaşarak, "hukuk-eksenli" yaklaşımdan "ekonomi-eksenli" yaklaşıma dönüştüğü temel tez olarak ileri sürülmektedir.

ABSTRACT

In this study, the developments in Turkish Industrial Relations in the Republican Era are overviewed and evaluated. Based on legal regulations on labor relations, industrial relations in Turkey is analyzed in three major periods: 1923-1947; 1947-1960 and post-1960 (two subperiods: 1960-1980 and since 1980). Particular emphasis is given to the recent developments since 1980. The evaluation is done by considering the specific characteristics, determining factors, and dominant paradigm of each period. The periods are further examined

in terms of the effect by changes in environmental factors, and of the roles and the approaches of the actors of Industrial Relations. It is argued that Turkish industrial relations, by leaving symbolic modernization aside, has been transforming from "legal-centered" approach to "economic-centered" approach.

GİRİŞ

Çalışma ilişkilerinin niteliği toplumların sosyo-ekonomik örgütlenme tarzına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Tarım toplumlarında bireysel, sanayileşmiş toplumlarda ise toplu çalışma ilişkilerinin hakim olduğu bilinen bir gerçektir. Endüstri ilişkileri, sanayileşmenin sonucu olarak ortaya çıkan toplu çalışma ilişkilerini ifade eden bir kavramdır. Esas itibarıyla sanayi sektöründeki kitle halindeki çalışma-çalıştırma ilişkilerini ifade eden endüstri ilişkileri kavramı, bu sektördeki çalışma ilişkilerinin niteliklerinin diğer sektörlerde de vücut bulmasıyla, istihdam ilişkilerini açıklamak için genel bir kavram olarak kullanılmaktadır.*

Toplu çalışma ilişkilerinde işçiler ve işverenler örgütlenmekte, toplu iş sözleşmeleri yaparak çalışma şartlarını, sosyal ve ekonomik haklarını korumaya ve geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bu çerçevede sendikacılık ve toplu pazarlık, endüstri ilişkilerinin iki önemli kurumu olarak sosyo-ekonomik hayatta yerlerini almışlardır. Ancak, her toplumsal kurum gibi endüstri ilişkilerinin bu iki önemli ögesi de, zamanla, ortaya çıkış amaçları dışında başka toplumsal amaçlar gütmekten veya başka toplumsal amaç güden kurumların etkisi veya kontrolleri altına girmekten, bir araç olmaktan uzak kalmamış veya kalamamışlardır.

Esas amacı üyelerinin veya genel olarak çalışanların ekonomik haklarını korumak ve geliştirmek olan sendikaların ayrıca sosyal ve siyasal problemlerle ilgilenmeleri, ideolojik amaçlar taşımaları veya ideolojik ajan olmaları her ülkede karşılaşılan bir durumdur. Özellikle sanayileşmenin veya ekonomik kalkınmanın derinleşmesine bağlı olarak bağımlı çalışanların toplam işgücü içindeki oranının artması işçi

* Bu çalışmada endüstri ilişkileri ve çalışma ilişkileri kavramları birbirinin yerine kullanılmıştır. Endüstri ilişkileri kavramının örgütlü sektördeki istihdam ilişkileri için kullanılmasına karşılık, çalışma ilişkileri kavramı örgütlü ve örgütsüz sektördeki istihdam ilişkilerini kapsayan daha geniş bir kavramdır.

örgütlerinin önemini artırmıştır. Hiç şüphesiz işçi örgütlerinin bu önemi, çalışma hayatındaki etkileri kadar, büyük kitleleri harekete geçirme güçlerinden de kaynaklanmaktadır. Bu özelliğinden dolayı sendikalar bütün siyasal hareketlerin ilgi odağı olagelmıştır.

Türkiye’de 19. yüzyılda başlayan sanayileşme çabaları Cumhuriyetle birlikte yeni bir ivme kazanmıştır. Cumhuriyetin ilanından bugüne kadar geçen 80 yıl içinde önemli gelişmeler kaydedilmesine rağmen sanayileşme henüz tamamlanamamıştır. Türkiye, kendisi ile eş zamanlı veya çok daha sonra sanayileşme çabasına giren pek çok ülkenin sanayileşmede gösterdiği başarıyı yakalayamamıştır. Ancak, bu ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye’de çalışanlar, yeterli olmamakla birlikte, sosyal ve ekonomik haklar açısından daha iyi bir konumda olmuşlardır. Şüphesiz, bu, kamu otoritelerinin kalkınma politikalarındaki tercihlerinin bir sonucudur.

Türkiye’de sanayileşmenin kamunun önderliğinde başlamış olması kaçınılmaz olarak daha başlangıçtan itibaren devlete işveren ve düzenleyici olarak hakim bir konum sağlamıştır. Yeterli bir sanayileşmenin olmadığı her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de, oldukça uzun bir süre, toplu çalışma ilişkileri için sosyal talep ve örgütlenme de söz konusu olmamıştır. Şüphesiz, işçiler arasında, siyasal nitelikli örgütlenme çabaları bu değerlendirmenin dışındadır. Siyasal nitelikli örgütlenme/örgütlenme girişimleri, çalışma ilişkileri tarihimizde her zaman olmuştur.

Türk endüstri ilişkileriyle ilgili çalışmalarda, çalışma ilişkilerini Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi olarak ikiye ayırmak bir gelenek olmuştur. Cumhuriyet dönemini ise, çalışma hayatına hakim olan düşünce ve uygulamalar açısından, 1923-1930 arasını liberal; 1930-1945 arasını devletçilik dönemleri olarak nitelendirilmektedir. II. Dünya Savaşını ve 1947’de çıkarılan ilk Sendikalar Kanununu takip eden yıllar ise bireysel çalışma ilişkilerinden toplu çalışma ilişkilerine geçiş dönemidir. 1960 yılına kadar devam eden bu dönem ithal ikamesi politikalarının devam ettiği ancak devletçilikten uzaklaşıldığı, siyasal alanda ise demokrasiye geçildiği dönemdir.

1960 (1963)-1980 alt dönemi, endüstri ilişkilerinin bütün kurum ve kurallarıyla yasal güvenceye kavuştuğu dönemdir. Sendikacılık, toplu pazarlık, grev ve lokavt kurumları çalışma hayatında yer almış ve

uygulanmıştır. Bu dönem siyasal hürriyetlerin genişletildiği, ithal ikamesi politikasına devam edildiği bir dönem olmuştur. 1980 (1983)’de başlayan ve hala devam eden dönem ise, ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikasından ihracata dayalı sanayileşme politikasına geçildiği, endüstri ilişkilerinde önceki dönemde sağlanan geniş hakların kısmen sınırlandırıldığı bir dönemdir. Bu dönemlerin politik tercihlerinde farklılık olmasına karşılık her iki dönemin de askeri müdahale sonucunda oluşturulan yapılar olması ilginç bir ortak özellik olarak ortaya çıkmaktadır.

Dönemlendirmelerde yasal düzenleme tarihlerinin öne çıktığı görülmektedir. Yasal düzenlemelerin sebepleri bir tarafa bırakılacak olunursa, Türk çalışma hayatında dönemleri birbirinden ayıran asıl unsurun, sosyal, siyasal ve ekonomik kaynaklı gelişmelerden daha çok yasal düzenlemeler olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifade ile, Türkiye’de endüstri ilişkileri sosyo-ekonomik gelişmelere göre düzenlenmemiş, yasal düzenlemelere göre şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle Türk endüstri ilişkileri “hukuk eksenli” olarak gelişmiştir.* Bu sonuç, şüphesiz, devletin modernleştirici ve düzenleyici bir ajan olarak toplumun önünde olmak ve öncülük etmek rolünün çalışma hayatındaki yansımalarıdır.

Bu çalışmada, klasik dönemler takip edilerek, endüstri ilişkilerimizin gelişme çizgisi, işçi örgütlenmelerinin-sendikalarının serüveni çerçevesinde incelenmiştir. Dönemlerin asıl belirleyici unsurları ve gelişmelerin arka planları ile çevre şartlarındaki değişmelerin sendikalar üzerindeki etkileri ve sendikaların yönelimleri sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde tahlil edilmiştir. Çalışma bir değerlendirme niteliği taşıdığından çok gerekli olmadıkça bilgi aktarımına, yasal düzenlemelere ve endüstri ilişkilerini ilgilendiren, fakat, konuya doğrudan etkisi olmayan gelişmelere yer verilmemiştir.

* “Hukuk eksenli” endüstri ilişkilerinden çalışma ilişkilerinin, sosyo-ekonomik gelişme ve buna bağlı olarak oluşan taleplere göre değil, önceden vazedilen yasal düzenlemelere göre oluşturulması kast edilmektedir. Bir başka ifade ile endüstri ilişkilerinin çerçevesi çizilmekte sosyo-ekonomik gelişmelerin bu çerçeveyi doldurması istenmektedir. “Sosyo-ekonomik eksenli” endüstri ilişkilerinde ise, yasal düzenlemeler toplumsal gelişmelere paralel olarak olgunlaştırılmaktadır. Birincisi, daha çok gelişmekte olan ülkelerin modernleşme programlarının çalışma ilişkilerindeki bir yansıması ve suni bir yapıyı ifade etmesine karşılık, ikincisi, gelişmiş ve yeni sanayileşen toplumların tarihi süreçlerinde görülen, organik nitelik taşıyan bir yapıyı ifade etmektedir.

Bu çerçevede, mesela, kamu çalışanları sendikaları, bireysel iş hukuku, sosyal güvenlik gibi sahalardaki gelişmelere değinilmemiştir. Bir başka ifade ile, çalışmada işçi sendikalarındaki gelişmeler odak olarak alınmış, konu bütünlüğü dağıtılmadan, tali faktörlerden soyutlanarak ele alınmıştır.

I- Miras ve Kuruluş Dönemi: Cumhuriyetin Temel Tercihleri ve Arayışlar

Cumhuriyetin başlangıcından itibaren çalışma hayatının “nasıl” düzenleneceği önemli bir tartışma konusu olarak sürekli gündemde kalmıştır. Çalışma hayatının şekillenmesinde Osmanlı Devleti’nden miras alınan sosyo-ekonomik yapı ve işçi hareketlerinin taşıdığı özellikler ile cumhuriyetle birlikte tercih edilen iktisat politikaları ve siyasal gelişmeler önemli rol oynamıştır.

Zayıf bir ekonomik yapı ve sanayileşmenin yetersiz olduğu bu dönemde, şüphesiz, geniş bir işçi kitlesinden söz etmek mümkün değildir. Sayı olarak yetersiz ve coğrafi olarak bir kaç vilayete sıkışmış bulunan işçi kesiminin talepleri ve hareketleri bu ölçüde sınırlı ve yerel kalmıştır. Bu sebeple, Osmanlı dönemi ve Milli Mücadele döneminde konuyla ilgili yapılan düzenlemeler belirli işleri, maden havzalarını kapsamıştır.¹

Bu dönemde işçi hareketlerine ise bir yandan Osmanlı dönemindeki işçi örgütlerinin nitelikleri ve faaliyetleri diğer yandan da yeni siyasal yapının ilkeleri çerçevesinde yaklaşmıştır. Osmanlı döneminde, işçi örgütleri faaliyetlerini çalışanların sosyal ve ekonomik hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmekle sınırlı tutmamışlar, siyasal hareketler içinde de yer almışlardır. Osmanlı devletinin parçalanma sürecinde çeşitli milliyetçilik akımlarının etkisiyle hızlanan ve yapılan işçi örgütlenmeleri azınlık milliyetçiliklerinin karargahları haline gelmiştir. Benzer şekilde sosyalist hareketler de bir taraftan kendilerine

¹ Gerek Osmanlı gerekse Milli Mücadele döneminde çalışma hayatına yönelik düzenlemelerin muhtevaları bizi bu kanaate ulaştırmaktadır. 1843 Mevadd-ı Madeniyyeye Dair Nizamname, 1865 Dilaver Pâşâ Nizamnamesi, 1869, 1887 ve 1906 Maadin Nizamnameleri, 1921 Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafi-i Umumiyesine Olarak Furuhtune Dair Kanun ve 1921 Zonguldak ve Ereğli Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun. Bkz. Turan Yazgan, **Türkiye’de Sendikal Hareketler**, Türk Dünyası Araştırmaları Yayını: 4, İstanbul, 1982, s. 34-42.

bağlı işçi örgütleri kurmaya diğer taraftan da mevcut işçi örgütleri üzerinde hakimiyet sağlamaya yönelik çalışmalar yapmışlardır.²

Gerek azınlık milliyetçiliği, gerekse sınıf esaslı yapılanmalara karşı olan Cumhuriyet’in her iki eğilime de sıcak bakması mümkün değildi. Nitekim, Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte birinci tehlike kendiliğinden ortadan kalkmıştır. Sınıf esaslı yapılanmalara ise karşı olduğu İzmir İktisat Kongresi’nde Gazi Mustafa Kemal’in açış konuşmasında açıkça ortaya konulmuştur.

Cumhuriyet’in ilan edilmesinden kısa bir süre önce toplanan İzmir İktisat Kongresi’ne diğer kesimler yanı sıra işçiler de “işçi grubu” adı altında katılmışlardır. İşçi grubu, esasen tüccar grubunca teşkilatlandırılmış ve kongreye katılımı sağlanmıştır. Kongrede işçi grubu çalışma hayatını ilgilendiren bir dizi talepte bulunmuştur. Dile getirilen taleplerin kısa sürede yasalaşıp uygulamaya konulması söz konusu olmasa da işçi grubu, adeta, Cumhuriyet’e çalışma hayatıyla ilgili bir program sunmuştur.³

Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte çalışma hayatını düzenlemeye yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Bu çerçevede, 1924 Anayasası’nda toplanma ve dernek kurma hakları tanınmış, aynı yıl Hafta Tatili Kanunu, 1926’da ise bireysel çalışma ilişkileri açısından önem taşıyan Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu, 1930’da Umum-ı Hıfzısıhha Kanunu ve 1935’de de Milli Bayram ve Genel Tatillerle ilgili yasalar çıkarılmıştır. Borçlar Kanunu’nda “mukavele serbestisi” yanı sıra “umumi mukavele”ye de yer verilmiş ve ferdi (bireysel) akitlerin umumi mukaveleye aykırı olamayacağı belirtilmiştir. Umumi mukavele ile toplu sözleşmeye imkan verilmişse de uygulanma imkanı bulunamamıştır.

² Turan Yazgan, a.g.e., s. 68.

Osmanlı Döneminde işçi hareketleri, örgütlenmeler, yabancı sermaye, milliyetçilik hareketleri ve işçilerin tutumları için bkz. Metin Özügürlü, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e: Örgütlü İşçi Hareketi ve Demokratikleşme Süreci,” **Türkiye’de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişmesi**, (Haz. Alpaslan Işıklı), T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994, s. 35-130.

³ Talepler arasında amele yerine işçi denmesi, sendika, dernek kurma haklarının tanınması, iş süreleri, gece çalışması, kadın ve küçüklerin çalışması, asgari ücret, ücretin ödenme şekli, hafta tatili ve ücretlendirilmesi, hastalık ve evlenme hallerinde izin ve ücretlendirilmesi; yıllık ücretli izin, iş kazasına uğrayanların korunması ve işçi sağlığı ile ilgili talepler yer almaktadır. Bkz. Turan Yazgan, a.g.e., s. 43-44.

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte çalışma hayatıyla ilgili kısmi düzenleme anlayışı terk edilerek genel düzenlemeye yönelik çalışmalara başlanmıştır. 1924 yılında iş kanunuyla ilgili ilk girişim yapılmış ve tasarı meclise sunulmuştur. Bu tasarıların gerekçesinde "Türkiye'nin yakın bir gelecekte millî bir endüstriye kavuşacağı, bu endüstriyi güçlendirmek ve işçilerden azamî verimi alabilmek için çeşitli iş kollarını kanunla kontrol altına almak ve sermaye ile emek arasındaki çatışmaları önlemek gerektiği"⁴ ifade edilmiştir. Bu gerekçeden Cumhuriyet'in, sanayileşmiş ülkelerin tecrübelerinden hareketle, düzensiz bir çalışma hayatının doğuracağı olumsuz sonuçları önceden gördüğü ve geleceğe hazarlıksız yakalanmak istemediği anlaşılmaktadır.

İş kanunuyla ilgili başlatılan çalışmalar 1936 yılında ilk İş Kanununun çıkarılmasıyla neticelenmiştir. Kanun çıkıncaya kadar beş iş kanunu tasarısı hazırlanmıştır. Tasarıların konuya yaklaşımları arasında önemli tercih farklılıkları vardır. Mesela, Milli Mücadele'nin son yıllarında, çalışma şartlarını düzenlemek için çıkarılacak bir yasanın bütün ülkeyi kapsamaması halinde kanunun olumsuz sonuçlar doğuracağı ileri sürülerek her iş alanı veya bölgesi için ayrı ayrı kanunlar çıkarılması teklif edilmiştir.⁵ İş Kanununun hangi prensipler üzerine inşa edileceği noktasındaki bu farklılaşma 1932 ve 1934 tasarılarında açıkça görülmektedir. Yasalaşmayan 1932 tasarısında, öncelikle toplu iş ilişkilerinde olmak üzere, liberal bir yaklaşım benimsenmesine karşılık, 1936 iş yasasının temelini oluşturan 1934 tasarısında, devletçi, otoriter bir yaklaşım benimsenmiştir.

1936 İş Yasası'nın hazırlanışında Fransa, Belçika, İsviçre başta olmak üzere yabancı ülke mevzuatları incelenmiş ve özellikle, uluslararası sözleşme ve tavsiyeler ile Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1919-1933 yılları arasında kabul ettiği tüm sözleşme ve tavsiyeler dikkate alınmıştır. Kanunun hazırlık safhasında İtalya seyahatinden işçi sorunlarıyla ilgili bilgi ve belgelerle dönen Cumhuriyet Halk Fırkası (Cumhuriyet Halk Partisi) genel sekreteri Recep Peker'in görüşlerinin, Türkiye'ye çağrılan Amerikalı uzmanların hazırladığı raporun ve parti ile devleti bütünleştirme de önemli rol oynayan Cumhuriyet Halk

⁴ Sumner M.Rosen, **Labor in Turkey's Economic Development**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Massachusetts Intitute of Technology, 1959, s.207. Zikreden Toker Dereli, **Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi**, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, 1974, s. 327.

⁵ Nusret Ekin, **Endüstri İlişkileri**, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, 1979, s. 229-230.

Fırkası'nın 1935 yılında düzenlediği Büyük Kurultay'da halkçılık ilkesine göre ortaya koyduğu görüşlerin etkin olduğu ileri sürülmektedir. 1936 İş Kanunu'yla ilgili değerlendirilmelerde yasanın halkçılık ilkesinin bir yansıması olduğu belirtilmektedir. Esasen, yasanın düzenlenmesinde, sınıf ayrımcılığını reddeden, emek ve sermaye arasında uyumu esas alan halkçılık ilkesinden hareket edildiği çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir.⁶

1936 iş yasası esas itibariyle işçi-işveren ilişkilerinde otoriter bir yaklaşımı benimsemiş, grev ve lokavtı yasaklamış, sendikacılık ve toplu pazarlıktan söz etmemiştir. İş uyuşmazlıklarının çözümünde ise zorunlu uzlaştırma ve tahkim sistemini kabul etmiştir. Ayrıca, kanun, tarım ve fikir işçileri ile belirli sayı altında işçi çalıştıran işletmelerdeki ücretli çalışanları kapsam dışı bırakmıştır.⁷

1936 İş Kanununun çıkarılması, şüphesiz, on yılı aşan çalışmaların bir ürünü olduğu kadar 1934 yılında başlayan planlı kalkınma çabalarının ve devletin önderliğinde başlatılan sanayileşme politikalarının da bir sonucudur. İzmir İktisat Kongresi sonrası izlenen liberal ekonomi politikasından 1929 ekonomik krizinin etkiyle vazgeçilmiş, ithal ikamesine dayalı kalkınma politikasına yönelmiştir. Bu çerçevede, devletin önderliğinde başlatılan sanayileşme ile devlet, hem düzenleyici hem de işveren olarak çalışma hayatında etkin bir konuma sahip olmuştur. Kamu işletmelerinin ölçeklerinin büyüklüğü toplu çalışma problemlerini daha yoğun olarak ortaya çıkarmış ve bu konuda yapılması gereken düzenlemeyi zaruri hale getirmiştir. Bu yönüyle yasa, kamu iktisadi teşebbüsleriyle ilgili düzenlemelerin bir parçası olarak da düşünülebilir.

Bireysel çalışma ilkelerine yönelik olumlu gelişmelerin aksine, bu dönemde, toplu iş ilişkilerine olumsuz bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. İşçilerin örgütlenmesine olumsuz yaklaşım, yasaklamalar getirilmiştir. Bu olumsuz yaklaşımın oluşmasında, daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı döneminde, işçi örgütlerinin ayrılıkçı milliyetçilik hareketlerine odaklık yapmaları yanı sıra, komünist ve sosyalist örgütlenme eğilimlerinin de Cumhuriyet'in ilkeleriyle

⁶ Mesut Gülmez, "1936 İş Yasası'nın Hazırlık Çalışmaları," **Sosyal Siyaset Konferansları**, Otuzbeşinci-Otuzaltıncı Kitaplar, s.128-147.

⁷ Nusret Ekin, **Endüstri İlişkileri**, s. 234.

bağdaşmaması önemli rol oynamıştır. İlave olarak 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu da her türlü örgütlenmeyi yasaklamıştır.

İşçi örgütlemeleri-sendikalar, yasal olarak, esas itibariyle 1909'da çıkarılan ve 1919'da yapılan değişikliklerle Dahiliye Nezaretine dernek tüzüklerine müdahale yetkisi veren kanunda yer alan "sair dernekler" statüsünde olmuştur. 1938 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile ırk, sınıf ve din esasına göre dernek kurmak açıkça yasak hale getirilmiştir. Dolayısıyla işçilerin örgütlenmeleri de yasaklanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında kadar devam eden örgütlenme yasağı, 1946 yılında dernekler kanununda yapılan değişikliklerle sona ermiştir.

II- II. Dünya Savaşı ve Yeniden Yapılanma Dönemi

II. Dünya Savaşı sonuçları itibariyle bütün dünyada köklü değişimlere yol açmıştır. Dünyanın yeniden bölüşümü ve Doğu-Batı ayrışması üzerine kurulan yeni uluslararası sistemde başlayan soğuk savaş süreci blokları, her alanda birbiriyle kıyasıya rekabete ve üstünlüklerini ispat etme yarışına sokmuştur. Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, blok liderleri olarak bloklarında yer alan ülkeleri de bu rekabet içinde değerlendirmişler, blok ülkelerinin siyasal ve toplumsal yapılarını kendi yapılarıyla uyumlu hale getirmeye çalışmışlardır.

Savaş sonrası ortaya çıkan bu rekabette Türkiye, Batı Bloku'nda yer almıştır. Bunda bir yandan Türkiye'nin tarihi ve ideolojik tercihi olarak batıya yönelmesi, bir yandan da Amerika'nın Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye'yi batı demokrasileri safına çekme politikası etken olmuştur. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik hasmane politikaları da Türkiye'nin Batı ile bütünleşme sürecini hızlandırmıştır.

Hızlanan bu süreç, Türkiye'de bir dizi siyasal, ekonomik ve sosyal değişime yol açmıştır. Siyasal alanda çoğulcu demokrasiye geçiş yanı sıra ekonomik alanda liberalleşme başlamış, çalışma hayatında ise örgütlenme hakkı tanınmış ve toplu çalışma ilişkilerinin önü açılmıştır. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası değişen uluslararası konjonktüre kendini uyarılama çabaları sadece bu değişimlerle sınırlı kalmamış, modernleşme sürecinde de eksen kaymasına yol açmış, Kıta Avrupası modelinden Atlantik ötesi modeline geçilmiştir. Bu eksen kayması Tanzimat'la birlikte başlayan Türk modernleşmesinde bir zihniyet

dönüşümüne de yol açmış, toplumsal hayatın her alanında olduğu gibi çalışma hayatını da şekillendiren ana paradigma halini almıştır.

A- Batı'dan daha Batı'ya: Yeni Batı'ya Yöneliş

II. Dünya savaşı sonrasında Amerika Hür Dünyanın liderliğini üstlenmiş ve çoğu Üçüncü Dünya ülkesinin de modernleşme açısından modeli olmuştur. Türkiye de bu sürecin dışında kalmamış ve bu ülkelerle benzer bir kaderi paylaşmıştır. Bu siyasal tercihle Türkiye, sadece Amerika Birleşik Devletleri ile siyasal ve askeri alanlardaki yakın ilişkilerinin temellerini atmamış aynı zamanda batılılaşma sürecinde Amerika'yı öne çıkararak O'nu sosyo-ekonomik hayatın düzenlenmesinde model konumuna taşımıştır.

Amerika'nın batılılaşmada örnek konumuna gelmesi Türkiye'de Tanzimat'la ortaya çıkan ikili anlayışın bir benzerini batılı aydınlar ve bürokratlar arasında ortaya çıkarmıştır: Avrupa-Amerika çekişmesi. Tarihsel olarak Türkiye, Avrupa ile birlikte olmak istemiş ve yine tarihsel bağlarından dolayı da Fransa Tanzimat sonrasında Türkiye'nin modeli olmuştur. Türkiye dünyaya Fransa penceresinden bakmıştır. Batıyı ve modernleşmeyi Fransa birikimi çerçevesinden değerlendirmiş ve kendisine Fransa'ya göre yön vermiştir. II. Dünya savaşı sonrasında kadar da bu etki devam etmiştir. Ancak, şimdi ikinci bir batı vardı: Amerika Birleşik Devletleri. Şimdi, Türkiye modernleşme ve batılılaşma meselesinde Fransız ve Amerikan modelleriyle karşı karşıya kalmıştı.

1945'lerden bugüne kadar gelişen süreçte Türkiye'nin Amerika ve Avrupa arasına sıkışıp kaldığı kaba bir gözlemlerle teşhis edilebilir niteliktedir. Türkiye'nin uluslar arası askeri ve siyasal ilişkilerinde ABD, ekonomik ilişkilerinde ise daha çok Avrupa ülkeleri ağırlıklı bir rol oynamıştır. Soğuk savaş şartlarında ve iki kutuplu dünyada Amerika ile siyasal ve askeri ilişkilerin gelişmesi olağan bir seyir olmasına karşılık Amerika'nın askeri ve siyasal açıdan olduğu kadar, ekonomik en büyük güç olmasına rağmen Türkiye ile olan ilişkilerinde ekonomik ilişkilerin yeterli düzeyde olmaması ayrıca tartışılması gereken bir konudur. Buna karşılık II. Dünya Savaşı sonrası siyasal ve ekonomik gücünü kaybeden ve/fakat zamanla ekonomik gücünü yeniden kazanan Avrupa ile ekonomik ilişkiler gelişmiştir. Bu gelişmede, Avrupa ülkeleri ile olan coğrafi yakınlık ve tarihi ilişkilerin yanı sıra işgücü göçü verdiğimiz

Almanya ve diğer Avrupa ülkeleri ile gelişen ilişkiler de belirleyici rol oynamış, 1958'den sonra başlayan AB süreci de buna katkı sağlamıştır.

Türkiye'de Batılılaşmanın Fransa ekseninden ABD eksenine kayması yansımalarını daha çok ekonomik ve sosyal sahalarda göstermiştir. Bunda ABD ile girilen kültürel ilişkilerin, özellikle eğitim amacıyla öğrenci ve bürokratların daha çok ABD'ye gönderilmeleri belirleyici rol oynamıştır. Nitekim, Türkiye'de birinci yabancı dil olarak öğretilen Fransızca'nın yerini zamanla İngilizce almış, Fransızca hakimiyetini pek çok sahada kaybetmiştir.

Amerika eksenli yapılanmaların sosyo-ekonomik hayatta makes bulmasına karşılık devletin Fransa orijinli yönetim yapılanması devam etmiştir. Ancak, gerek Amerika'da eğitim görmüş ve gerekse Amerikan etkisinde zamanla şekillenen Türkiye'deki eğitim sisteminden yetişen bürokratların artmasıyla kamuda ilginç bir çelişki ortaya çıkmıştır: Amerikan tarzı eğitim almış olan bürokratların davranışları ile Fransa orijinli yönetim yapısı. Bu çelişki 1980 sonrasında açıkça ortaya çıkmış ve giderek artmıştır.

Türkiye'de çalışma ilişkilerinin yapılandırılmasında bu eksen kayması önemli bir rol oynamış ve daha başlangıçta endüstri ilişkileri kurumları ve bu kurumların işleyiş prensipleri Amerikan endüstri ilişkilerine benzer şekilde oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte, aşağıda açıklanacağı üzere, II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye ile ABD arasında gelişen ilişkiler çerçevesinde ABD'nin Türkiye'de sendikacılığın gelişmesi ile yakından ilgilenmesi belirleyici olmuştur. Özellikle Türk-iş'in kuruluşu ve sonrasında uzun süre devam eden ABD sendikaları ile Türk-iş arasındaki eğitim faaliyetleri ABD'de hakim olan ekonomik sendikacılık anlayışına göre Türk sendikacılarının sosyalleşmesini sağlamıştır. Her ne kadar daha sonra sendikaların ideolojik bölünmeleri sonucu başka ülkelerdeki sendikacılık anlayışları da gündeme gelmiş ise de hem soğuk savaşın ABD lehine bitmesi hem de Türkiye'de özellikle 1980 sonrası gelişen şartlar Amerikan yaklaşımlarının Türkiye'de hakim bir paradigma olarak devam etmesine imkan vermiştir. Ayrıca, belki bu faktörlerden daha önemlisi, üniversitelerdeki endüstri ilişkileri eğitiminin başlangıcından itibaren Anglo-sakson etkisinde olması –gerek eğitimde kullanılan literatür gerekse lisans üstü eğitim ve çalışmaların çoğunlukla bu ülkelerde

yapılması sebebiyle- Türk çalışma hayatında Amerikan yaklaşımının hakim paradigma olmasında etkili olmuştur.

B- 1947-1960 Dönemi: İlk Sendikalar Kanunu ve Sendikal Hareketin Yapılandırılması

II. Dünya Savaşı sonrasında demokratikleşme sürecine girilmesiyle 10 Haziran 1946 yılında dernekler kanununda değişiklik yapılarak sınıf esaslı örgütlenme yasağı kaldırılmış ve işçi örgütlenmelerinin önü açılmıştır. İşçilerin örgütlenmeleri önündeki yasal engellerin kalkmasını müteakiben yoğun bir örgütlenme dönemine girilmiştir. Örgütlenmelerinin bir kısmı tamamen işçi meseleleriyle ilgili olarak kendiliğinden diğer bir kısmı ise sosyalist partilerin öncülüğünde meydana gelmiştir. Ancak, hızlı başlayan örgütlenmeler, yine hızlı bir şekilde, 21 Aralık 1946'da sıkıyönetim tarafından durdurulmuştur.⁸

Dernekler Kanunu çerçevesindeki bu kısa deneyimin arkasından 1947 yılında çıkarılan ilk Sendikalar Kanunu ile işçi örgütlenmelerinin ve toplu çalışma ilişkilerinin önü açılmıştır. 1947 Sendikalar Kanunu sendikaların yasal güvence kavuştuğu, çalışanların kendi örgütlerini kurma haklarının tanındığı ilk düzenlemedir. Sendikalar kanununun çıkarılmasında hakim düşünce, sendikacılığın sanayileşmenin ve siyasal demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru olduğu görüşüdür. II. Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen bu değişimde uluslararası konjonktürün etkisi ile Türkiye'nin demokratikleşme yönelimi çerçevesinde Uluslararası Çalışma Örgütü'ne yeniden katılması, Birleşmiş Milletler Örgütü'ne girme çabaları ve ülkede siyasal liberalleşme hareketinin başlaması önemli belirleyici faktörler olmuştur. Siyasal liberalleşme yanı sıra iktisat politikalarında da devletçilikten uzaklaşmaya başlanması ve özel girişimciliğin desteklendiği bir düzene girilmesi ile işçi hareketlerinin kontrol altında tutulma isteği de yeni yapılanma üzerinde etkili olmuştur.⁹

1947-60 arasında Türk endüstri ilişkileri, otoriter sistemlerin özelliklerini taşımıştır. Örgütlenme hakkının tanınmasına karşılık, toplu pazarlık ve grev hakkının mevcut olmayışı sendikaları, asıl fonksiyonları

⁸ Fatih Güngör, "1946-1960 Döneminde Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Demokrasi", **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişmesi**, (Haz. Alpaslan Işıklı), T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994, s. 131.

⁹ Nusret Ekin, **Endüstri İlişkileri**, s. 235-237.

olan çalışma şartlarının belirlenmesinde ve çalışanların sosyo-ekonomik haklarının iyileştirilmesinde taraf olma imkanından mahrum bırakmıştır. Grev hakkının yokluğu bu yöndeki girişimleri açısından sendikaları silahsız bırakmıştır.

İşyeri, işletme ve sektör düzeyinde çalışma şartlarını düzenleme mahrumiyeti sendikaları, siyasal süreci etkileyerek çalışanlar lehine yasal düzenlemeler yoluyla çıkar sağlamaya yöneltmiştir. Sendikaların siyasal partilerle ilişki kurması yasa gereği yasak olmakla birlikte, sendikalarla siyasal partiler arasında sürekli ilişkiler olmuştur. Sendikalar partizan siyasi faaliyetlere maruz kaldığı gibi, onlar da partileri siyasi yollarla etkileme girişimlerinden uzak kalmamışlardır. Mesela, daha 1947 yılında CHP, partide sendika bürosu kurarak sendikalar ve işçi hareketiyle olan ilişkilerini kurumsal bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Yine, 1950'li yıllarda Demokrat Parti iktidarının işçilerin çoğu tarafından da desteklenmesini sendikalar bir fırsat olarak değerlendirerek, bu desteğin karşılığında siyasal iktidardan taviz koparmaya (özellikle kamuya ait işyerlerinde) çalışmışlardır.¹⁰

1952 yılında Türk-İş'in kurulmasıyla millî seviyede temsil kudretine sahip olan sendikaların, siyasal süreç üzerinde kurumsal olarak baskı oluşturma gücü ortaya çıkmış ve zamanla artmıştır. Toplu pazarlık hakkının yasal güvence altına alınmadığı, grev ve lokavtın yasak olduğu bu dönemde sendikaların faaliyetleri de sınırlı kalmıştır. Özetle, "[b]u devirde Türk sendikalarının başlıca fonksiyonları mecburî tahkim sistemi içinde toplu iş uyuşmazlıklarının çıkarılmasına aracılık etmek, siyasi otoritelerle ikili ilişkiler kurarak bazı tavizler koparmaya çalışmak, işçiler için yardım sandıkları kurmak gibi faaliyetlere inhisar etmiştir"¹¹. Bunlara ilave olarak sendikacılığın yeni bir sosyo-ekonomik kurum olarak geniş kitlelere ulaştırılması, tanıtılması, benimsetilmesi ve öğretilmesi yönündeki çalışmalar bu dönemde sendikaların en önemli faaliyetleri arasında yer almıştır.

Türkiye'de sendikal hareketin yapılmasında 1947-1960 arası dönem belirleyici bir nitelik taşımaktadır. Bu dönem, sendikal hareketin (ve endüstri ilişkilerinin) nasıl bir tarzda olması gerektiği yönündeki arayışların konjonktüre uygun olarak neticelendiği ve yapının

oluşturulmaya başlandığı dönemdir. Batı ile bütünleşme politikasının önemli bir boyutunu teşkil eden batı tipi kurumların inşasının endüstri ilişkilerine de yansıtıldığını, Amerikan tipi endüstri ilişkilerinin oluşturulma sürecinin bu dönemde başladığını görüyoruz. Esasen, bu gelişme, 1980'li yıllardan sonra vurgulanmaya başlayan ve yeni bir paradigma olarak algılanan küreselleşmenin -Amerikan küreselleşmesinin-* alt yapısının hazırlandığı dönemdir.

Soğuk savaş şartları altında ABD ve Sovyetler Birliği, iki kutuplu dünyanın liderleri olarak, etkileri altındaki bütün ülkeleri topyekün bir mücadele için (askeri, siyasi, sosyal, ekonomik) yeniden örgütleme yoluna gitmişlerdir. Bu çerçevede sendikalar tabiatları gereği büyük kitlelere ulaşma ve örgütlenme yeteneklerinden dolayı kontrol edilmeleri ve ideolojik, siyasal mücadele için yapılandırılmaları ve yönlendirmeleri gereken önemli toplumsal örgütlerdir. Bu yönde, ABD'nin Avrupa ve Japonya'daki girişimleri bilinmektedir. ABD hem işgal ettiği hem de etkisi altındaki ülkelerde iki amacı birlikte gerçekleştirecek şekilde politika izlemiştir: Birincisi, ideolojik olarak sosyalist ve komünist akımların, dolayısıyla SSCB'nin, etkisine girmeyecek bir sendikal hareketin oluşturulması; ikincisi ise, işgali altındaki ülkelerde sendikal örgütlenmeler yoluyla ABD'ye karşı millî bir kalkışmayı önleyecek şekilde sendikaların organize edilmesi.¹²

Türkiye'de bu yöndeki gelişmeler 1950'li yıllarda belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Gelişmelerin birinci boyutunu sendikal hareketin ideolojik yapılanması, ikinci boyutunu ise bu ideolojik yapılanma çerçevesinde kurumsallaşmanın tamamlanması için gerekli insan gücünün (sendikacının) yetiştirilmesi teşkil etmiştir.

İdeolojik boyutta ABD, Türkiye'deki sendikal hareketin, siyasal partilerden bağımsız olmasını, merkezî bir yapı etrafında örgütlenmesini, sınıf mücadelesini reddetmesini, işçi, işveren ve devletin birlikte hareket etmesini istemiştir. Bunları, Türk-İş'in kuruluşundan biraz önce Türkiye'ye gelen, Amerika'nın en büyük işçi örgütü AFL-CIO'nun Avrupa temsilcisi olan ve örgütü adına Avrupa ve bazı Afrika ülkelerinde faaliyetlerde bulunan Irwing Brown sendikacılar

¹⁰ Toker Dereli, **Aydımlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi**, s. 251, 259; 300 dipnot 73.

¹¹ A.g.e., s. 301.

* Soğuk savaştan SSCB galip çıkışa idi herhalde şimdi bir SSCB küreselleşmesinden bahsedilecekti.

¹² Mustafa Delican, **Sanayileşmenin Endüstri İlişkilerine Etkisi**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995, s. 92-93.

ve hükümetle yaptığı görüşmelerde dile getirmiştir. İnsan gücünün yetiştirilmesi yönündeki çalışmalar ise, milli seviyede sendikal örgütlenmenin yani Türk-iş'in kurulmasından sonra, 1954 yılında, Türkiye ve ABD arasında yapılan ortak işçi eğitimi projesi anlaşması ile başlatılmıştır. Proje 1962'ye kadar devlet aracılığı ile yürütülürken bu tarihten sonra doğrudan Türk-iş ile AID (Uluslararası Kalkınma Ajansı) arasında yürütülmüştür. Proje çerçevesinde mali destek sağlandığı gibi, esas önemli olan, bu çerçevede, eğitim için ABD'ye önemli sayıda sendikacının eğitim amacıyla gitmesi olmuştur. 1961-71 yılları arasında bu sayı 600 kadar olmuştur.¹³ Bu rakamın henüz gelişme aşamasındaki bir sendikal hareket için oldukça yüksek bir sayı olduğunu kabul etmek gerekir.

III- Endüstri İlişkilerinde Kurumsal Yapının Tamamlanması ve Sendikal Harekette Bölünmeler

1961 Anayasası ve onu takip eden düzenlemeler çalışma hayatı açısından köklü bir dönüşümü ifade etmektedir. Anayasa sendikal örgütlenme, toplu pazarlık ve grev haklarını Anayasa hükmü haline getirmiştir. Anayasa, böylece, bir yandan örgütlenme açısından sendikaların kurumsallaşmasını sağlarken diğer yandan da sendikaların varlık sebebi ve en önemli fonksiyonu olan toplu pazarlığı da güvence altına almıştır. Bu düzenlemeler, Türkiye'de endüstri ilişkilerini kurumlarının bir bütün olarak toplumsal hayatta yer almasını ve yasal güvence altında faaliyet göstermesini sağlamıştır. Anayasanın bu hükümlerine paralel olarak 1963 yılında çıkarılan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu ile Anayasa'da tanınan hakların uygulanabilirlikleri sağlanmıştır.

1961 Anayasası çerçevesinde yasalar hazırlanırken geçmiş dönemlerden farklı bir yaklaşım sergilenmiştir. "Yasaların çıkışı sırasında ve hazırlığında önemli rol oynayan devrin çalışma bakanına göre tasarıların hazırlanışında demokratik çalışma haklarının mümkün olduğu kadar geniş olması gerektiği, yarım hakların, aşamalı olarak hak

¹³ Mehmet Beşeli, "1960-1980 Döneminde Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi", **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, (Haz. Alpaslan Işık), T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994, s. 245, 247-249.

tanınmanın huzursuzlukları artırmaktan başka sonuç vermeyeceği"¹⁴ düşüncesi hakim olmuştur.

Bir bütün olarak ele alındığında, çalışma hayatıyla ilgili yasal düzenlemelerin, sendika özgürlüğünü öngören çoğulcu siyasi demokrasilere uygun olduğu, mümkün olduğunca geniş kitlelere tanındığı, sendika özgürlüğünün bilimsel esaslara ve uluslar arası normlara uygun şekilde işçi ve işverenlere tanındığı görülmektedir. Sendikalara siyasî partiler veya bunlara bağlı kuruluşlarla birlikte hareket etmemek ve mali ilişkiler içinde olmamak kaydıyla siyasetle uğraşma serbestisinin getirilmesi; chek-off sisteminin kabulüyle sendikaların mali kaynaklarının bir anlamda güvence sağlanması; birden fazla sendika üyelik hakkının verilmesi; sendika çokluğu ilkesinin benimsenmesi; sendika üyesi olmayanların üyelerine sağladığı imkanlardan/haklardan yararlanma imkanını sendikaların takdirine bağlaması; sendika yönetici ve temsilcilerine güvence sağlanması; üyelikten ayrılma şartlarının ağırlığı; sendikaların kapatılması veya faaliyetlerinden alıkonulmasının yargı kararına bağlanması; sendikaların uluslararası kuruluşlara üyeliklerine kolaylıklar getirilmesi sendikaları güçlendiren yapısal düzenlemelerdir.¹⁵

Yasal olarak sendikaların örgütlenme ve fonksiyonlarının belirlenmesi, bir yandan bu kurumlara yasal bir zeminde çalışma imkanı sağlarken diğer yandan da sınırlamalar getirerek kontrol altında tutulmalarını sağlamıştır. Bu dönemde ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikalarının güçlenerek devam ettiği ve planlı kalkınma dönemine girildiği de göz önüne alındığında çalışma hayatının disiplin altına alınması kaçınılmaz bir ihtiyaç ve sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim, kalkınma planlarının kamu için emredici, özel sektör için yol gösterici olduğu dikkate alınır, kamuda tespit edilen amaçlara ulaşmada, henüz sosyal şekli ve usulleri bile bir geleneğe sahip olmamış bir endüstri ilişkileri sistemiyle birlikte hareket edilmesinin zorluğu ortadadır. Türkiye'de, geleneksel olarak, kamudaki yöneticilerin –özellikle o dönemlerde- otoriter nitelikler taşıması da belki bu seri hareket etme arzusundan kaynaklanmaktadır.

¹⁴ Nusret Ekin, "Türkiye'de 1980 Öncesi Endüstri İlişkilerinin Genel Görünümü," **Sosyal Siyaset Konferansları**, Otuzbirinci Kitap, s. 126-127.

¹⁵ A.g.m., s. 130-131.

Endüstri ilişkilerinde sendikal örgütlenme ve serbest toplu pazarlık haklarının sağlanması, ücretlerin ithal ikamesine dayalı kalkınma politikası içerisinde fiyatlara kolayca yansıtılabilmemesinden dolayı kamu sektöründe önemli bir problem doğurmamıştır. Ayrıca, 1952’de kurulan Türk-İş’in ağırlıklı olarak kamuda teşkilatlanmış ve ideolojik sendikacılık yerine ekonomik sendikacılığı benimsemiş olması da uyumlu bir ilişkinin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla pazarlıklar daha çok ücret eksenli olarak ve yaygın kabul görmüş, siyasal yönü olmayan hakların çalışanlara sağlanması yönünde gelişmiştir. Türk-İş’in Amerikan sendikaları ile olan ilişkileri ve yetiştirilen sendikacıların ekonomik sendikacılığa göre sosyalleşmeleri de bu durumu hem kolaylaştırıcı hem de içselleştirici bir ortam sağlamıştır.

Yasal düzenlemelerin sağladığı güçlü zemin üzerinde sendikalaşma ve sendikal faaliyetler hızla artmıştır. Sendikal hareketin hızlanması, sendikal hareket içinde farklı eğilimlerin ortaya çıkmasını da beraber getirmiştir. Nitekim ilk hareket Türk-İş’in içinden bir grup sendikanın ayrılarak 1967 yılında Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nu (DİSK) kurmasıdır. DİSK’in Türk-İş’ten farklı olarak sosyalist görüşü benimsemesi, sınıf sendikacılığına yönelmesi ve toplumsal dönüşüm talepleri, çalışma hayatında ideolojik tartışmaları da gündeme getirmiştir. İdeolojik temellere göre sendikal yapılanmalar devam etmiş ve DİSK’in arkasından on yıl içinde ülkedeki ideolojik bölünmeye de paralel olarak 1970 yılında Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) ve 1976 yılında Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (HAK-İŞ) kurulmuş ve çalışma hayatında yerlerini almışlardır.

Türkiye’de sendikal bölünmelerin oluşum süreçlerine bakıldığında siyasal hareketlerin bölünmeler üzerinde etkin olduğu görülmektedir. Nitekim, DİSK’in “Marksist tonlar taşıyan Türkiye İşçi Partisi ile dolaylı şekilde de olsa belli bir işbirliği sonucu kurulmuş...”¹⁶ olması bunun açık bir göstergesidir. Partileşen ve partileşmeyen siyasal hareketler sendikaları geniş kitlelere ulaşmada ve toplumsal etkinliği artırmada bir araç olarak görmüşlerdir. DİSK’ten sonra kurulan MİSK’in Milliyetçi Hareket Partisi ile, ve daha sonra kurulan HAK-İş’in ise Milli Selamet Partisi ile tutum birliktelikleri bunu göstermiştir. Siyasal

¹⁶ Toker Dereli, **Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi**, s. 306

hareketlerin/partilerin toplumsal taban oluşturma politikaları, sadece sendikaları ve çalışma hayatını değil, bütün toplumsal faaliyetleri kuşatmıştır. Her mesleki alanda ideolojik kamplaşmayı açıkça yansıtan örgütlenmeler bu dönemin tipik özelliğidir. Sendikalar da bu ideolojik bölünmüşlükte yerlerini almışlardır.

Sendikal örgütlenmede amatörlükten profesyonelleşmeye geçiş de bu dönemde gerçekleşmiştir. 274 sayılı Sendikalar Kanunu öncesinde aidatların kaynaktan kesilmemesi, sendikalara mali açıdan çok büyük zorluklar çıkarmış, toplu pazarlığın etkin olmaması da üye kazanmada olumsuz bir faktör olarak rol oynamıştır. Bu olumsuz şartlar altında sendikacılık da amatörce yapılmıştır. Yeni yasaların aidatların kaynaktan kesilmesine imkan vermesi, toplu pazarlığın sendikalara güç sağlaması, sendika yöneticilerine kısmen de olsa istihdam güvencesi sağlanması, sendikacıların toplumda itibar kazanması sendikaların profesyonel organizasyonlar olarak yeniden yapılanmalarına imkan tanımıştır. Sendika liderliklerinin cazip hale gelmesi ile sendikalarda “...oligarşik eğilimlerin çoğaldığı, özellikle yapısı merkezileşen millî sendikalarda liderlerin dikta eğiliminin arttığı ...”¹⁷ gözlemlenmiştir. Sendikalardaki bu oligarşik eğilim kamuoyuna “sendika ağalığı” olarak yansıtılmıştır. Kamuoyunda sendikacılığın prestijini sarsmak için çokça kullanılan ve bir yönüyle gerçeği yansıtan bu suçlayıcı ifade sendikaların aleyhine bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Bu suçlamalar, 12 Eylül sonrası, 1983’de çıkarılan 2821 sayılı Sendikalar Kanununda yer alan -fakat daha sonra, 1988’de, kaldırılan- sendika yöneticilerinin dört dönemden fazla üst üste seçilme yasağının önemli bir gerekçesi olmuştur.

Sendikal örgütlerin profesyonelliğe geçişinde önemli rol oynayan bir diğer faktör fikir işçilerinin de sendikalaşma hakkına kavuşmalarıdır. Fikir işçilerine sendikalaşma hakkının tanınması, çalışanlar arasında eğitilmiş olanların yönetim ve liderlik kadrolarına geçmelerine imkan tanımıştır. Daha önceki dönemde sadece beden işçilerinin (basın işkolu hariç) sendikalaşma hakkına sahip olmaları kaçınılmaz olarak sendikal yapılarında aydın-entelektüel tipte insanlardan çok işçilikten gelenlerin sendikaların yönetimlerinde görev almalarına ve liderlik kadrolarını doldurmalarına yol açmıştır. Nitekim, 1950’lerde 251 sendika liderinden sadece 16’sının sendikadan maaş aldığı, 1970li yılların ilk yarısında dahi

¹⁷ A.g.e., s. 316

yüksek öğrenim görmüş sadece birkaç sendika liderine rastlanıldığını belirtmektedir.¹⁸

Diğer yandan, bu yıllarda, işçilerin sosyo-ekonomik yapısı ve tutumları da modern anlamda bir endüstri ilişkilerinin kurulmasını kolaylaştıracak bir nitelik taşımamıştır. Sanayileşme ve ekonomik gelişmenin hızlanmasıyla her ne kadar bağımlı çalışanların sayısı hızla artmış olmakla birlikte, özellikle dönemin başlarında daha fazla olmak üzere, fabrikalarda işçi olarak çalışanlar toprakla bağlarını kesmemişler esas kurgularını belli bir birikim yaparak memleketlerine dönme düşüncesi üzerine bina ederek hareket etmişler, şehirde yerleşmeyi düşünmemişlerdir. Tıpkı, Avrupa ülkelerine giden işçilerimizin birinci kuşağının bu ülkelere giderken başlangıçta sahip olduğu yurda dönme tutumu gibi, Türkiye’de de şehre gelenler aynı tutumu sergilemişlerdir. Ancak, zamanla buldukları yeni şartlara adapte olan bu her iki grup da geldikleri yerde yerleşme ve kalma eğilimine girmişlerdir. Şehre gelenler şehirde, yurtdışına gidenler orada kalmışlardır. Bu tutum her iki grup -özellikle ikinci kuşakları- için artık tabii bir durum olmuştur. Bir yandan işçiliğin/bağımlı çalışmanın geçici görünmesinden kaynaklanan iğretiliği, diğer yandan da işçilerin muhafazakar karakteri, sendikal örgütlenmeler için olumsuz bir zemin teşkil etmiştir.

Türkiye’de işçilerin belirtilen bu nitelikleri, çalışma şartlarının belirlenmesinde işçileri, işverenlerin otoritelerini kabullenerek “rızaoya yönelmiş” bir davranışa sahip olmaya sevk etmiştir.¹⁹ Oysa, sendikal hareket, çalışma şartlarını çalışanlar lehine değiştirmek amacına taşımakta ve bu sebeple işçi-işveren arasında uyumsuzluk çıkması da çoğu kez kaçınılmaz olmaktadır. İşçilerin, işverenle çatışmadan kaçınarak, işsizliğin yaygın olduğu bir durumda işinden olmamak ve en kısa zamanda amaçladığı birikimi sağlayarak ya kendi işini kurmak ya da memleketine dönmek arzusu, sendikal örgütlenmenin istenen hızda gelişmesini engelleyen en önemli sosyo-ekonomik engel olarak ortaya çıkmaktadır. Sanayileşme ve şehirleşmenin hızlanması ile birlikte bağımlı çalışmanın artık kaçınılmaz hale geldiği sonraki yıllarda dahi, -köye dönme arzusu yok olmakla beraber- bu tutum devam etmiştir. Bugün dahi, işçilerin önemli bir kısmının işçi olarak çalışmayı hâlâ geçici olarak gördüklerini gözlemlemek mümkündür. Bağımlı çalışmanın bir

¹⁸ A.g.e., s. 313-315.

¹⁹ A.g.e., s. 284.

araç-değer olarak görülmesi sosyo-ekonomik sebepler kadar rızaya yönelik davranışın önemli bir belirleyici faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönemde, endüstri ilişkilerinde oyunun kuralları aktörlerin rollerini öğrenmeleri ve kurallarla dans etme yeteneklerini artırmalarıyla zorlanmaya, yeni şekiller almaya başlamıştır. Aktörler güçlendikçe kurallarla tanınan hakları kullanmaya, kuralların sınırlarını zorlamaya başlamışlardır. Nitekim, 1970 yılında sendikalarla ilgili yasa değişikliği girişiminin Anayasa Mahkemesince önemli ölçüde iptal edilmesi sürecinde yaşananlar bunun bir göstergesi olmuştur. Yasal güvencelere sahip aktörlerin artık haklarından vazgeçmeleri söz konusu olmaktan çıkmış ve tadilat tasarıları şiddetli protestolarla karşılanmış, girişim akamete uğratılmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, 1960-80 arasında Türkiye’de sendikaların millî ekonomi politikaları çerçevesinde hareket etmedikleri,²⁰ üyelerinin çıkarlarını artırmak amacını taşıyan “baskı grubu” olarak rol oynadıkları ve “tüketici sendikacılık” modeline uygun davrandıkları belirtilmektedir.²¹ Gerçekten bu tez dönemin genel karakterini büyük ölçüde yansıtmaktadır. Özellikle Türk-İş’in millî seviyede tek temsilci olduğu dönemler için daha çok geçerlidir. Ancak, önce DİSK’in sonra da MİSK ve HAK-İŞ’in kuruluşlarıyla tüketici sendikacılık modeli yanı sıra, bu son üç konfederasyon nitelikleri gereği uyguladıkları politikalar “ideolojik/siyasal” sendikacılığı da gündeme getirmiştir. 1970’lerin ikinci yarısında hızlanan bu siyasallaşma süreci 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle son bulmuştur. 1980 sonrası sendikalardaki değişimler incelenirken görüleceği üzere sadece siyasallaşma süreci değil, ideolojik sendikacılık da giderek zayıflayacak ve dillendirilmeyecektir.

²⁰ Nitekim “...Türkiye’de 1960’lardan sonraki planlı gelişme döneminde işçi-işveren meslekî kuruluşlarıyla bir ilişki kurulamamış, çoğulcu toplum yapısı içinde ülkenin ekonomik ve sosyal gelişme stratejilerinin tespitinde meslekî kuruluşlar hiçbir fonksiyon görmedikleri gibi, herhangi bir sorumluluk da üstlenmemişlerdir.” Bkz. Nusret Ekin, “Türkiye’de Endüstri İlişkilerini Etkileyen Faktörler,” **Endüstriyel İlişkiler**, MESS Yayını-72, İstanbul, 1979, s. 133.

²¹ Toker Dereli, “Türk Endüstri İlişkileri Sisteminin Makro Ekonomik ve Sosyal Sorunları,” **Endüstriyel İlişkiler**, MESS Yayını-72, İstanbul, 1979, s. 17.

IV- 1980 Sonrası Yeniden Yapılanma ve Sendikal Hareketin Yönelimleri

A- Yeniden Yapılanmanın Nitelikleri ve İşçi ve İşverenlerin Değerlendirmeleri

1-Dönemin Ayırt Edici Özellikleri

Türk endüstri ilişkilerinin bugün içinde bulunduğu yapı 1982 Anayasası sonrasında çıkarılan 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile şekillendirilmiştir. 1982 Anayasası 12 Eylül 1980 askeri darbesinin bir ürünüdür. Yeni siyasal yapılanma içerisinde ekonomik ve toplumsal yapının şekillendirilmesi şüphesiz kaçınılmazdı. Endüstri ilişkilerinde de yeniden yapılanmaya gidilmesi, askeri müdahaleyi yapan ve yeni düzeni kuran asli kurucu iktidarın 1963 sonrasında endüstri ilişkilerindeki gelişmelerden memnuniyetsizliğinin açık bir ifadesidir.

1980 sonrasında, öncesiyle karşılaştırıldığında, sendikalar ve çalışanlar açısından iki önemli çevre değişikliği öne çıkmıştır: Birincisi siyasal ve hukuki çevre şartlarındaki, ikincisi ise ekonomik çevre şartlarındaki değişimdir. Bilindiği üzere askeri darbenin akabinde siyasal partiler gibi pek çok toplumsal örgütün faaliyeti de durdurulmuştur. Bu çerçevede, HAK-İŞ'in kısa, MİSK ve DİSK'in faaliyetleri ise uzun bir süre durdurulmuştur. Türk-iş ise kesintisiz olarak faaliyetlerine devam etmiştir. 1982 Anayasası'nda çalışma hayatına ilişkin bakış açısı değişmiş ve 1963 yılında çıkarılan 274 ve 275 sayılı kanunların yerine 1983 yılında 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu çıkarılmıştır.

Ekonomik çevre şartlarındaki dönüşüm ise, 12 Eylül'den biraz önce, 24 Ocak 1980 kararlarıyla gerçekleştirilmiştir. 24 Ocak kararlarıyla Türkiye ithalata dayalı sanayileşme politikasını terk ederek ihracata dayalı sanayileşme politikasına yönelmiştir. Bu dönüşüme yol açan ana faktör 1970'lerin sonlarında çok ağır şekilde kendini hissettiren döviz ihtiyacıdır. İthal ikamesiyle bunun gerçekleştirilememesi ihracata yönelmeyi gündeme getirmiştir. İhracata yönelmek ise ekonomiyi yeniden yapılandırmayı gerektirmiştir. Alınan ekonomik tedbirlerle, kamunun ekonomideki ağırlığının azaltılması, uluslararası ekonomik ilişkilerin serbestleştirilmesi, Türk lirasının aşırı değerlenmesinin önlenmesi, para arzının kontrol edilerek ve talebin kırıltılarak enflasyonun

düşürülmesi hedeflenmiştir. Bu tedbirlerle esasen ekonominin işleyişi piyasa mekanizmasına bırakılmak istenmiştir. Uzun bir zaman alacak ve bugünde devam eden yeniden yapılanma süreci uluslararası piyasalarda rekabet edebilir bir ekonomiye ulaşmayı amaçlamıştır. 1990'lardan sonra küreselleşme olgusunun Türkiye'nin gündemine taşınması ve buna göre de ülkenin ekonomik politikalarının yönlendirilmesi de ekonomideki dönüşüm sürecini daha da hızlandırmıştır.

1980'li yıllarda Türk ekonomisine uluslararası piyasalarda rekabet imkanı verecek unsur ucuz işgücü olarak karşımıza çıkmaktadır.²² Yeterince sanayileşememenin bir sonucu olarak maliyeti oluşturan diğer girdiler üzerinde (teknoloji, hammadde v.s.) oynanamaması zorunlu olarak işgücü maliyetleri üzerinde oynamayı beraberinde getirmiştir. İşgücü maliyetinin yüksekliği, ithal ikamesinin uygulandığı dönemde etkisi çok da dikkate alınan bir faktör olmamıştır. Esasen, işgücü maliyetlerinin artışı, özellikle sosyal yükler açısından, ithal ikamesi politikanın etkin olduğu da söylenebilir. Çünkü, bu dönemde ücretler, bir maliyet unsuru olmaktan çok, bir gelir unsuru olarak görülmüştür. Nitekim, 1970'li yıllarda yapılan değerlendirmelerde "[d]evletin kısmen paternalist zihniyeti, kısmen de her alanda olduğu gibi işçi sorunlarında da önderlik etme eğilimi sonucu özel kesime kıyasla uzunca bir süre daha yüksek ücretler ve sosyal yardımlar öde[diği]"²³ belirtilmektedir. Bu neticenin ortaya çıkmasında, modern işletmelerin ağırlıklı olarak kamuya ait olması, devletin istihdamın önemli bir kısmını kapsaması ve 1970'li yıllarda toplu sözleşme kapsamındaki işçilerin en az üçte ikisinin kamu kesiminde çalışıyor olması²⁴ sebebiyle kamu kesiminin ekonomideki hakimiyeti ile devletin hem işveren hem de kural koyucu olarak çalışma şartlarını belirlemedeki gücü rol oynamıştır.

Sendikalaşmanın ve dolayısıyla toplu sözleşme kapsamındaki işçilerin daha çok kamuda olması, sendikaları siyasal alanda problemlerini çözmeye itmiştir. Bunu, bir yandan, toplu sözleşme dönemlerinde hükümetlerle pazarlıklar yaparak, diğer yandan da, çalışanlar lehine yasal düzenlemeler yapılması yönünde hükümetlere

²² TÜSİAD'ın yaptığı bir araştırmaya göre Türkiye'nin dış rekabet gücünü yaratan beş faktör arasında işgücü maliyeti birinci sırayı, coğrafi konum ikinci sırayı, nitelikli işgücü üçüncü sırayı alırken teknoloji beşinci sırada kalmaktadır. Bkz. Meryem Koray, **Değişen Koşullarda Sendikacılık**, TÜSES, İstanbul, 1994, s. 228.

²³ Toker Dereli, "Türk Endüstri İlişkileri Sisteminin Makro Ekonomik ve Sosyal Sorunları," s. 19

²⁴ Meryem Koray, a.g.e., s. 171.

talep ve baskılarda bulunarak gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Sendikaların siyasal etki ve yasal düzenleme yoluna gitmelerinde hiç şüphesiz ekonomik ve sosyal şartların (işsizlik ve toplumun geniş kitlelerince çalışanların problemlerine olan yaklaşım farklılıkları, daha açık ifade ile benimsenmemesi) çalışanlar lehine olmaması da önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan sendikaların akılcı bir politika güttükleri söylenebilir. Esasen teorik çalışmalarda da mahalli sendikaların daha çok sosyal ve ekonomik eksenli (ekonomik sendikacılık) olarak toplu pazarlık konularına yaklaştıkları, milli seviyeye çıktıkça bu eksenin siyasal nitelik kazandığı (siyasal sendikacılık) belirtilmektedir.²⁵

Türkiye’de çalışanların milli seviyede konfederasyonlarca temsil edilmesi örgütlenme yapısının tabiatı gereği siyasal seviyede çalışma problemlerini çözmelerini gerektirmektedir. Toplu sözleşme yapma hakkı olmayan konfederasyonların üye sendikaların toplu sözleşmeleri koordine etme, yönlendirme siyasal ve hukuki şartları çalışanlar lehine çevirme ana faaliyetleri olmaktadır. Bir başka açıdan kamuda sendikalaşmanın üçte ikisi gibi bir oranın Türk-iş’te olması adeta, kamuda Türk-iş’i tekelleştirmektedir. Bu durum ve özellikle de sendikayla uzlaşma, siyasal iktidarların geniş kitleleri kontrol etmede ve yönlendirmede bir araç olarak değerlendirilmelerine imkan tanımaktadır.

Bu şartlar altında kamu kesiminde yapılan toplu sözleşmelerin özel sektörde yapılan toplu sözleşmeleri etkilemekten öte belirlemesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Ancak, 1980 öncesinde sendikaların siyasal iktidarlarla sağladığı uzlaşmaların özel sektörde kolayca kabul edilmediği de bir gerçektir. Nitekim, sendikaların, kamuda toplu sözleşmelerle çalışanlara sağlanan hakları özel sektörde de talep etmeleri çatışmaların çıkmasına ve uyuşmazlıkların artmasına sebep olmuştur. Bu sebeple, işverenler, kamudaki toplu pazarlığın siyasal yönüne dikkat çekerek, özel sektördeki toplu pazarlıklarda da sendikaların taleplerini artırmalarına sebep olduğunu şikayet yollu ileri sürmüşler, 1970’li yılların sonlarında işyeri kapanmalarındaki artışı toplu pazarlıklardaki taleplerdeki aşırı taleplere ve kıdem tazminatı yüküne bağlamışlardır.²⁶

²⁵ Mustafa Delican, a.g.e., s. 21.

²⁶ Meryem Koray, a.g.e., s. 173, 178.

2- İşverenlerin Döneme İlişkin Yaklaşımları

Ülke ekonomisinin dışa açılması sonucu giderek artan rekabet baskısı devletin yanısıra işverenleri de endüstri ilişkilerinde arayışlara sevk etmiş ve yeniden yapılandırma yolunda sürekli fikir üretme yoluna sokmuştur. İşverenlerin mevcut çalışma ilişkileriyle ilgili yakınma ve çözüm önerileri kamu otoritelerinin çalışma ilişkileriyle ilgili tercihlerine, politikalarına ve uygulamalarına yöneliktir. Çalışma hayatıyla ilgili mevzuata yönelik olarak işverenler dünyadaki eğilimlere paralel olarak üç tercihi, 1980 sonrası başlayan ve 1990’larda ise giderek artan bir tonda, dile getirmişlerdir. Bu üç tercih, endüstri ilişkilerinin kalkınma politikasına göre yapılandırılması, işverenler üzerindeki sosyal yüklerin azaltılması ve çalışma normlarının esnekleştirilmesidir.

İşverenler, sanayileşmenin liberal ekonomik sistem içinde gerçekleştirilmesini, sanayi ihracatına yönelinmesini ve endüstri ilişkilerinin bu amaçları gerçekleştirecek şekilde düzenlenmesini istemektedirler. Sistemde devlet, işçi ve işveren üçlüsünün katılımcı bir yaklaşımla birlikte hareket etmeleri; uyuşmazlıkların asgariye indirilmesi ve bu amaçla gönüllülük esasına dayalı yöntemlerin ihdası ile sağlanan ekonomik kazancın bölüşümünde çağdaş bir yaklaşım sergilenmesi talep etmektedirler.²⁷ Bu yaklaşım, 1960 ve sonrasında, bugün yeni sanayileşmiş ülkeler olarak adlandırılan, Güney Kore, Tayvan, Malezya gibi ülkelerin ve 1970’li yıllardan itibaren de diğer bazı sanayileşmekte olan ülkelerin takip ettikleri sanayileşme(kalkınma) politikalarıyla uyumlu endüstri ilişkileri stratejilerinin aynısıdır. Türkiye oldukça uzun bir gecikmeyle endüstri ilişkilerini kalkınmada stratejik bir unsur olarak değerlendiren bu anlayışı -her ne kadar temelleri 24 Ocak 1980 de atılmış ise de- işverenlerin etkisiyle ancak uygulamaya yönelmiştir.

İşverenlerin ikinci talepleri ise sosyal yüklerin azaltılmasıdır. İşverenler, kamu otoritesinin sosyal devlet tercihinin karşısı çıkmaktadır. İşverenlere göre, Türkiye, yeterli ekonomik gelişmeyi sağlamadan sosyal devlet olmayı tercih etmiştir. Türkiye’de sosyal gelişme ekonomik gelişmenin önünde gitmektedir. Çalışma hayatında sosyal hakların

²⁷ Tuğrul Kudatgobilig, “Türk Endüstri İlişkilerinde Yapısal Değişme ve Yeni Arayışlar”, **Türk Endüstri İlişkilerinde Yeni Arayışlar, Türk Endüstri İlişkileri Derneği II. Ulusal Endüstri İlişkileri Kongresi 21-22 Kasım 1991**, (Yayına Haz. Nusret Ekin, Mustafa Delican), Kamu,iş, Ankara,1994, s. 59-60.

ekonomik gelişmeye bağlı olarak geliştirilmesini istemektedirler. Ayrıca, kamunun ekonomideki ağırlığından dolayı özel sektörün haksız rekabetle karşı karşıya kaldığını, reel sektörün önündeki en önemli engelin vergi, sosyal güvenlik, bürokrasi gibi devlet kaynaklı olduğunu ileri sürmektedirler. Bu yaklaşım devletin özellikle 1960 sonrasında benimsediği bugünde devam eden yaklaşıma ters düşmektedir.

İşverenlere göre, sosyal yüklerin fazlalığı işverenleri yatırımdan soğutmakta, rekabet gücünü azaltmakta, işsizliğin artmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple politika olarak sosyal standartların sürekli yükseltilmesi yönündeki tercihler ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu etki kriz dönemlerinde daha fazla kendisini göstermektedir. Avrupa Birliği mevzuatına uyum çerçevesinde kabul edilen Türkiye Ulusal Programı'nın (2001) kısa vadeli ve siyasal öncelikleri arasında belirtilen iş güvencesi ile anayasada hak grevinin yer alması gibi taahhütleri eleştirmişlerdir. Sosyal yükleri artırıcı olarak gördüklerini bu taahhütlerin, çalışma mevzuatında esneklik düzenlemeleri ve kıdem tazminatını dikkate almadan yapılmasını tenkit etmişlerdir.²⁸

İkinci talebe bağlı olarak ileri sürdükleri üçüncü talepleri ise, mikro düzeyde, işletme düzeyinde, daha çok gelişmiş ülkelerin ekonomik krizlerin üstesinden gelmek için 1970'lerin ikinci yarısında başlattıkları, 1980'lerde şekillendirdikleri ve giderek bu ülkelerde norm haline gelmeye başlayan çalışma hayatını düzenleyen emredici kurallar yerine usulleri esas alan esnek mevzuat yaklaşımıdır. İşletmelere değişen piyasa şartlarına hızla uyum sağlama kabiliyeti veren bu yaklaşım da işverenlerce dile getirilmiştir.

İşverenler, iş güvencesi için işin güvence altına alınmasının gerektiğini bunun içinde girişimciler önündeki engellerin ve sosyal yüklerin kaldırılmasını, değişen piyasa şartlarına hızlı cevap verebilmek için toplu sözleşmelerin uyumunu kolaylaştıracak, işyerinin ihtiyaçlarını karşılayacak, ücret ve çalışma sürelerinin belirlenmesine imkan verecek şekilde çalışma mevzuatının esnekleştirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.²⁹ İşverenlerin, "iş ve işyerinin güvence altına alınması"

²⁸ Refik Baydur, "Açılış Konuşmaları," "Çalışma Hayatında Çağa Uyum" Semineri, Tebliğler ve Görüşler, TİSK Yayın No. 223, Ankara, 2002, s. 8.

²⁹ TİSK, XX. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu 5-6 Aralık 1998, TİSK Yayın No. 181, Ankara, t.y., s. 105.

talebini bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Esasen işverenler, 1475 sayılı İş Kanunu'nu çağdaş bulmadıklarını, katı hükümler taşıdığını ileri sürmüşler ve işletmelerin hareket kabiliyetine imkan tanıyacak yasal düzenlemelere gidilmesini, toplu sözleşmelerde tarafların iradelerine sınır getiren bağlayıcı, emredici hükümlerden vazgeçilmesi, ekonomi ile endüstri ilişkilerinin uyumunun sağlanması gerektiğini dile getirmişlerdir³⁰.

Bu yöndeki talepler her ne kadar tamamen gerçekleştirilmemiş – özellikle toplu iş ilişkileri konusunda- ve iş güvencesiyle ilgili düzenlemenin çıkmasını da önleyememiş ise de bireysel çalışma ilişkilerini düzenleyen 1475 sayılı İş Kanunu yerine çıkartılan 4857 sayılı İş Kanunu'nda esneklik hükümleri getirilmiştir. Ancak, yeni iş kanununun işverenleri tam olarak tatmin etmediği de belirtilmektedir. İşverenler, yeni iş kanununun uluslar arası rekabette Türk sanayiini destekleyecek ve önündeki engelleri kaldıracak düzenlemeler içermesini arzu etmiş olduklarını, fakat, 122 maddelik yeni iş kanununun 56 maddesinin kendilerince eleştiriye konu olduğunu ifade etmektedirler.³¹

B- İşçi Sendikalarının Yönelimleri

1- Sendikaların Anlayışlarındaki Değişmeler

1980 sonrası yeniden yapılandırma döneminde Türk-iş dışında kalan sendikaların* kimliklerinde önemli değişimler olmuştur. 1980 öncesinde çok keskin ideolojik eğilimler taşıyan Hak-iş, ve DİSK 1980 sonrasında her ne kadar ana paradigmalarını değiştirmemiş olsalar da bu keskinliklerinden uzaklaşmışlardır. Bu değişimde hiç şüphesiz birinci etken siyasal hayatın yeniden yapılandırılması ve bu konfederasyonlarla siyasal düşünce ortaklığı olan partilerin uzun süre siyasal hayattan uzaklaştırılmış olması yatmaktadır. Doğrudan siyasal etkilerden uzak kalan sendikalar kendi kurumsal kimliklerini yeniden üretme sürecine girmişlerdir. İkinci etken, 1980 sonrası depolitizasyon sürecinin bir sonucu olarak, siyasal eğilimlerin 1980 öncesi anarşik

³⁰ Dilek Kurt, "Dünyanın Yabancısınız", **Mercek**, Yıl: 5, S. 20, s. 91-92.

İşverenlerin 1475, 2821 ve 2822 s. yasalarla ilgili değerlendirmeleri ve talepleri için bkz. TİSK, XXI. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu 22-23 Aralık 2001, TİSK Yayın No. 212, Ankara, 2001, s. 79-82, 191-195.

³¹ Tuğrul Kudatgobilig, "Açılış Konuşmaları", "Yeni İş Kanunu Ne Getiriyor?" Semineri, TİSK Yayın No. 235, Ankara, 2003, s. 13.

* 1980 sonrasında bir varlık gösteremeyen MİSK burada ele alınmamıştır.

ortamın sebebi olarak görülmesi geniş kitlelerde sağ yada sol eğilimli faaliyetlerin meşruiyetindeki erozyon olmuştur. Üçüncü olarak sendikaların da doğrudan 1980 öncesi anarşik ortamdan ve ekonomideki kötü gidişlerden sorumlu tutulmaları ve bu sebeple uğradıkları statü kaybıdır. Dördüncü olarak dünyada değişen sendikacılık hareketinin ülkedeki yansımaları ve son olarak da sendikaların kendilerini değişen yeni şartlara uyum sağlama ve siyasal görüş farkına bakılmaksızın daha geniş kitlelere ulaşma ve üye kazanma politikalarıdır.

HAK-İŞ ve DİSK, 1980 öncesinde, sendikacılığı toplumsal dönüşümü sağlayacak bir araç olarak görürken, 1980 sonrasında bu yaklaşımları değiştirmiş, farklı bir kimlik ve sendikacılık anlayışına sahip olmuşlardır. HAK-İŞ, 1980 öncesinde ücret sendikacılığını reddetmiştir. Hak-iş, sendikacılığı hak nizamının kurulmasında bir araç olduğunu savunmuş ve bu amacı gerçekleştirmek için de milli ve inkilapçı sendikacılık anlayışını kabul etmiştir. Liberal kapitalizmi, sosyal demokrasiyi ve komünizmi reddeden Hak-iş, kurulacak Milli Nizam'da çalışma hayatının bin senelik tarihi tecrübenin esas alınarak yeniden kurulacağını dolayısıyla işçi-işveren, emek-sermaye ve çalışanlar arasındaki ilişkilerin de bu reddettiği sosyo-ekonomik düzenlerden farklı olacağını ileri sürmüştür. 1980 sonrasında kısa bir süre faaliyeti durdurulan Hak-iş 1981'de yeniden faaliyete geçmiştir. 1982 Anayasası'nı ve çalışma hayatıyla ilgili düzenlemelerdeki olumsuzlukları bu dönemde eleştiren Hak-iş, yeni dönemde farklı bir sendikacılık anlayışı geliştirerek 1990'lı yıllarda sendikacılığın bir sivil toplum örgütlenmesi olduğu görüşünü vurgulamaya başlamıştır.³²

Hak-iş, sivil toplum yaklaşımıyla, her türlü etkiden (siyasal partiler ve siyasal iktidarlardan) uzak, değişen sosyo-ekonomik ve siyasi şartlar ve dünyadaki endüstri ilişkileri alanındaki gelişmeler ile bunların yansımaları doğrultusunda uyumlu ve özgün politikalar üretmeye çalışmaktadır. Çalışma hayatına önemli değişiklikler getiren makro düzeydeki değişmeler ile yeni yönetim teknikleri ve insan kaynakları yönetimi gibi gelişmeler karşısında sendikaların yapı, fonksiyon ve yaklaşımlarının değişmesinin gerekliliğine inanan Hak-iş, “[ç]atışmaya dayalı sendikal mücadele yerine, üretimden kaynaklanan karşılıklı çıkar

ilişkinine dayalı uzlaşma anlayışı[nın] geliştiril...”mesi³³, yarının sendikacılığında “bilgi”nin artan öneminin bilinmesi; sendikaların faaliyet alanlarını çeşitlendirmeleri; sendikaların gelişmeleri sadece arkadan takip edip tepki veren değil, bunlara hazırlıklı olmaları ve alternatif politikalar üretmeleri; ilgi alanlarını genişleterek kalite, verimlilik ve rekabet konularıyla da ilgilenmeleri ve daha da önemlisi sendikaların geleneklerini, rollerini ve sorumluluklarını sorgulayarak yeniden belirlemeleri gerektiğini savunmaktadır.³⁴ Özgün bir politika olarak Hak-iş, özelleştirme konusunda özelleştirilecek işletmelerin çalışanlara da satılabileceğini savunmuş ve Et ve Balık Kurumu ile Karabük Demir Çelik işletmelerinin özelleştirilmesinde bu politikanın hayata geçirilmesini sağlamıştır.

1980 öncesi kitle ve sınıf sendikacılığını benimseyen DİSK, sol hareketlerin bir manevra alanı haline gelmiş ve DİSK'te değişik sol fraksiyonlar yönetimi ele geçirmek için mücadele etmiştir. Bu mücadele 1977'de yapılan 6. Genel kurulda zirveye çıkmış ve Türkiye Komünist Partisi'nin etkinliği altında bulunanlar ile sosyal demokratlar arasındaki mücadele Abdullah Baştürk'ün genel başkan seçilmesiyle sosyal demokratların üstünlüğüyle sonuçlanmıştır. Ancak, mücadele devam etmiş ve 1980 yılında yapılan 7. Genel Kurul'da taraflar arasında bir uzlaşmaya varılarak tüzük değişikliğine gidilmiş, “gerçek kurtuluşun sosyalist bir düzende olabileceği” hükmü tüzükte yer almıştır.

1980 sonrasında önce faaliyeti durdurulan, sonra kapatılan ve yapılan itiraz üzerine Askeri Yargıtay'ın 1991'deki kararı ile yasağı kaldırılan ve yöneticileri beraat eden DİSK, tekrar faaliyete geçerek yeni dönemde takip edeceği politikaları 1992'de yaptığı 8. Genel Kurulda belirlemiştir. Bu genel kurulda önceki anlayışa devam edilmesini ileri sürenlere karşılık sendikacılık ve işçi-işveren ilişkilerindeki değişmelerin dikkate alınarak yeni bir yaklaşımın ortaya konulması gerektiği ileri sürülmüştür. Bu görüşlerin tartışılmasında hiç şüphesiz DİSK'in kapalı olduğu süre içinde 1985'de kurulan bir komisyonun, DİSK'in yeniden faaliyete geçmesi halinde hazır olmak üzere yapmış olduğu çalışmaların

³³ Yusuf Engin, “Değişen İnsan Kaynakları Yönetim Sisteminde Sendikalar”, **Mercek**, Yıl: 3, S. 11, s. 39.

³⁴ Salim Uslu, “Açış Konuşmaları”, **Demokratikleşme Endüstriyel İlişkiler ve Sendikalar**, Birleşik Metal-İş Yayınları, 97/2, by.y., 1997, s. 17.

³² Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, HAK-İŞ, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi C. 1**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul, 1996, s. 528-530.

rolü vardır.³⁵ Yeni dönemde DİSK'in politikalarının belirlenmesinde, daha önceki üyelerinin 12 Eylül 1980 sonrasındaki mahkeme ve yeniden kuruluş sürecinde kendilerinden beklenen tavrı göstermemelerinden duyulan hayal kırıklığı da etkin olmuştur. Yapılan değerlendirme toplantılarında "ne mahkeme sürecinde, ne de sonrasında üyeler, konfederasyonun mücadelesine katkıda bulunmuştur; Bu olguyu sadece "12 yıllık baskı ve terör" dönemiyle izah etmek avutucu ama yetersiz bir yaklaşım olacaktır"³⁶ tespiti yapılmıştır. Bu tespit kitle ve sınıf sendikacılığı için Türkiye'de bir zeminin olmadığını ve buna dayanarak bu tip bir sendikal hareketin yapılamayacağını kabulüdür. DİSK'in yeniden faaliyete geçtiği 1991 sonrasında sergilemiş olduğu tavır ve takip ettiği politikalarda demokrasi vurgusunun yapıldığı ve sendikal hayatta da endüstri ilişkilerindeki yeni eğilimlerle uyumlu bir sendikacılık takip ettiği gözlemlenmektedir.

Hak-İş ve DİSK'de köklü dönüşümler olmasına karşılık Türk-İş'de böyle bir değişim görülmemektedir. Bunda Türk-İş'in benimsediği ekonomik sendikacılık kadar ideolojik olarak da siyasal ve toplumsal sistemin kabulleriyle bir farklılığa sahip olmaması, faaliyetlerinin kesintiye uğramaması etken olmuştur. Bununla birlikte bütün dünyada endüstri ilişkilerini etkileyen değişim dalgasının dikkate alınması gerektiği Türk-İş tarafından da kabul edilmiştir. Nitekim, Türk-İş genel başkanı Bayram Meral "[t]üm ülkeleri etkileyen ... değişim ve sonucunda ortaya çıkan gelişmeler, -her kurumda olduğu gibi- sendikaların da yapısını ve işleyişini olduğu kadar, programlarını da gözden geçirmeye, yenilemeye zorlamakta..."³⁷ olduğunu açıkça ifade etmiştir.

1980 sonrası Türkiye'de çalışma hayatının ekonomik politikalara göre şekillendirildiğini, çalışma mevzuatının geriye götürüldüğünü belirten dönemin Türk-İş başkanı Bayram Meral, ekonominin ihtiyaçlarının gözetildiği kadar çalışanların da gözetilmesi gerektiğini bununda Türk çalışma mevzuatının Uluslararası Çalışma Örgütü ve diğer uluslar arası belgelerle sağlanana çalışma normlarına uygun hale getirmekle mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Ancak, bu konuda,

³⁵ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, "DİSK", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi C. 1**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul, 1996, s. 314-317.

³⁶ Meryem Koray, a.g.e., s. 198.

³⁷ Bayram Meral, "Değişim ve Uzlaşma", **Mercek**, Yıl: 7, S. 25, s. 44.

yeterli bir gelişmenin olmadığını, sendikal örgütlenme ve sendikaların fonksiyonlarını yerine getirmekten alıkoyan engellerin (kayıt dışı istihdam, Anayasa ve kanunlardan kaynaklanan) kaldırılması gerektiğini dile getirmiştir.³⁸

1952'de kurulan Türk-İş, milli seviyede ilk sendikal örgütlenme olmanın bütün sancılarını hem bir organizasyon olarak kendi içinde hem de toplumsal hayatta çalışma hayatının problemlerini göğüslemek zorunda kalarak yaşamıştır. Kuruluş arefesinde pek de bağımsız olamayan Türk-İş kurulduktan sonra da siyasal çekişmelerin arenası olmuştur. 1950-1960 yılları arasında -özellikle 1957 sonrasında- muhalefetteki CHP ve iktidardaki DP'nin Türk-İş'in merkez yönetimini ele geçirme mücadelesi konfederasyonun etkin bir yönetim oluşturmasını engellemiştir. 1960 İhtilali sonrası sonrasında Türk-İş, bu sefer, içeride bir başka siyasal mücadeleye sahne olmuştur: Türk-İş içindeki Türkiye İşçi Partili (TİP) sendikacılar. Bir grup sendikacı tarafından TİP'in kurulması ve Türk-İş'in akamete uğrayan "Çalışanlar Partisi" teşebbüsü ile başlayan konfederasyonun siyasal konumuyla ilgili tartışmalar 1964'de yapılan 5. Genel Kurulda son bulmuş ve bugüne kadar takip edilecek politikanın da tüzükte belirlenerek açıklığa kavuşturulmasına yol açmıştır: "Partiler üstü" olma ilkesi. Şüphesiz bu tercihte Türk-İş'in oluşum sürecinde rol oynayan Amerikan sendikacılık anlayışının etkisi olmuştur. Ancak, konfederasyon içinde mücadele hemen sona ermemiş, devam etmiştir. 1966 yılında yapılan 6. Genel Kurulda TİP'li delegelerin sınıf sendikacılığı talepleri reddedilmiş ve sonuçta bu delegeler Türk-İş'ten ayrılmışlardır. Partiler üstü politikanın bir yansıması olarak 1969 seçimlerinde Türk-İş yönetimindeki 9 sendikacı CHP ve AP listelerinden Meclise girmiştir. Çalışanlar Partisi teşebbüsünün akim kalması siyasal temsilin önemine inanan Türk-İş yönetimini bu yolla mecliste söz sahibi olma yönüne itmiştir.

Partiler üstü politikayı bir çeşit güçlüden yana olmak, siyasal otoritelerle çatışmadan kaçınmak şeklinde uygulayan Türk-İş, 12 Mart muhtırasını ve 12 Eylül askeri darbesini desteklemiş, genel sekreteri Sadık Şide'yi de 12 Eylül sonrasında kurulan Askeri Hükümete bakan olarak vermiştir. Çalışma hayatı açısından önemli bir dönüm noktasını ifade eden 24 Ocak 1980 kararlarını da eleştirmekten öteye gitmeyen Türk-İş'in bu tavırları çalışanlar arasında müspet karşılanmamıştır.

³⁸ Bayram Meral, "Çağdaş Çalışma Mevzuatı Nasıl Olmalıdır?", **Mercek**, Yıl: 5, S. 20, s. 46-48.

ANAP iktidarının uygulamalarına muhalefet eden Konfederasyon, 1987 yılında yapılan siyasi yasakların kaldırılmasına yönelik referandumda “evet” kampanyası ve “yasaksız demokrasi” kampanyalarını yürütmüştür. 1990 sonrasında Türk-iş, endüstri ilişkilerini etkileyen yeni gelişmeleri –özelleştirme, taşeronlaştırma, kaçak işçi çalıştırma, yeni çalışma şekilleri gibi- değerlendirerek bu yeni çalışma şekillerini sermayenin sendikacılığa karşı bir saldırısı olarak nitelendirmiştir. Bu sebeple, sadece “toplular sözleşmecilik”le sınırlı kalan bir sendikacılığın bu saldırıları önleyemeyeceği, sendikacılık anlayışında yenilikler yapılarak bu problemlerle mücadele edilebileceğini kabul etmiştir. Bu yaklaşım değişikliği ve 1990’lı yıllardaki siyasal problemler -özellikle terörün tırmanması- sürecinde giderek daha fazla milli ve toplumsal konularda aktif hale gelen Türk-iş, demokrasi, laiklik, terör meselesi gibi konularda faaliyetlerini artırmış, diğer sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliğine, ortak eylemlere girişmiş ve çalışanlar dışında kalan diğer toplum kesimlerinin problemlerine de sahip çıkmaya yönelmiştir.³⁹

2- Sendikalar Arasında Diyalogu Geliştirme Çalışmaları

İşçi sendikalarının 1980 sonrasında aralarında diyalogu geliştirme ve işbirliği yapma çalışmalarına girmişlerdir. Başlangıçta 1 Mayıs’larda bir araya gelme ve bildiriler açıklama şeklinde ortaya çıkan birlikte hareket etme eğilimi zamanla gelişmiş hem işbirliği yapılan konular çeşitlenmiş hem de işbirliğine katılan sendika ve kuruluşların sayısı artmıştır. 2000’li yılların başlarından itibaren ise, işbirliği ve diyalog çalışmaları ortak platformlara taşınmış ve kurumsallaştırılmaya çalışılmıştır.

Önce Hak-iş ve Türk-iş arasında başlayan işbirliği daha sonra DİSK’in faaliyete başlamasıyla üçlü olarak devam etmiştir. Kamu sendikalarının da bu işbirliğine katılmasıyla diyalog süreci güç kazanmıştır. Daha çok ortak tavır belirleme amacın güden işbirliği her zaman bütün konfederasyonların katılımı ile gerçekleşmemiştir. Konfederasyonların değişik kombinasyonları şeklinde ortaya çıkmıştır. Buna karşılık bazen de işçi sendikalarının bu işbirliğine, 1998’de Cenevre’de yapılan 86. UÇÖ Yıllık Konferansı münasebetiyle Boğazlarla ilgili yapılan ortak açıklamada olduğu gibi işçi konfederasyonlarına

³⁹ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, “TÜRK-İŞ”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi C. III**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul, 1996, s. 330-348.

ilaveten işveren konfederasyonun veya ekonomik ve sosyal konseyin hayata geçirilmesi ve etkin olarak çalışması konusunda işçi konfederasyonlarının yanı sıra TİSK, TOBB, TESK ve TZOB’nin katılımının da olduğu gibi daha geniş boyutlu olmuştur. Esasen sendikaların işbirliğinde belirli bir amaca yönelik olarak üzerinde uzlaştıkları konularda bir araya gelmeleri söz konusudur. Dış politika ve milli konularda sendikaların beraber hareket etme eğiliminin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Çalışanların kendi içlerindeki diyalogun artması şüphesiz gerek kamuoyu gerekse siyasal iktidarlar ve karar alma süreçleri üzerindeki etkilerini de artırmıştır. Bu çerçevede daha önce sadece birlikte yapılan ortak açıklamalar ötesinde sendikalar (Türk-iş, Hak-iş, DİSK, KESK, Türkiye Kamu-Sen ve Memur-Sen) diyalogu kurumsallaştırmak amacıyla Ocak 1999’da “Emek Zirvesi” adı altında bir araya gelmişler ve bu birlikteliğe dokuz sivil toplum kuruluşunun da katılımıyla Temmuz 1999’da “Emek Platformu”nu oluşturmuşlardır. Sendikalar, ortak açıklamalarında, oluşturdukları zirve ve platformlarda çalışma hayatına yönelik konular kadar ülkenin genel problemleriyle ilgili konuları da gündeme taşımış ve tekliflerde bulunmuşlardır.⁴⁰

3- Sendikalar ve Siyasal Hayat

1980 sonrası konfederasyonların üzerinde sıklıkla durdukları konuların başında hiç şüphesiz yeni yasal düzenlemeler ve siyasal iktidarların çalışanlar, sendikalar ve sendikaların faaliyetleri ilgili düzenlemeleri gelmektedir. 12 Eylül askeri darbesinin ülkeyi yeniden yapılandırmasından en fazla etkilenen kurumlardan olan sendikaların siyasal alanda en çok gündeme getirdikleri konuların başında demokrasi talepleri gelmektedir. Sendikalar bu yönde yeni düzeni sürekli eleştirmişlerdir. Sendikalara siyasal faaliyet yasağının sürdüğü 1995 yılına kadar daha şiddetli olmak üzere bu konu sürekli gündemde tutulmuştur.

Demokrasi konusunu sıkça gündeme taşıyan Hak-iş ve Disk 12 Eylül Askeri darbesine köklü eleştiriler getirmişlerdir. Disk genel başkanı Rıdvan Budak, 12 Eylül sonrasında toplumun korkutulduğunu, ürkütüldüğünü ve depolitize edildiğini, insanların işsiz bırakıldığını,

⁴⁰ Konfederasyonlar arasında diyalog girişimleri ve gelişmeleri bkz. HAK-İŞ, **Çalışma Hayatında Diyalog ve İşbirliği**, HAK-İŞ Eğitim Yayınları 42, Ankara, 1999.

ülkenin siyasal dengelerinin bozulduğunu belirterek, bunların bir sonucu olarak da toplumda siyasal, sendikal ve sivil örgütlenmelere ilginin yok olduğundan yakınmış, bu durumun bir sanayileşme sorunu olduğunu ve demokrasinin içinin de ancak sanayileşmenin gerçekleştirilmesiyle doldurulabileceğini ileri sürmüştür.⁴¹

Siyasal sistemin işleyişi ve demokrasi konusunda daha sert ve köklü eleştiriler Hak-iş tarafından yapılmıştır. Hak-iş'in Salim Uslu başkanlığında daha da artan bir sivil söyleme sahip olduğunu görüyoruz. Salim Uslu, ülkede esasen bir rejim krizinin olmadığını, sistem sorunu olduğunu, bu problemin de idari yapıdan ve ülke yönetimine hakim olan asker-sivil-bürokrasi egemenliğinin sahip olduğu vesayetçi anlayıştan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Uslu'ya göre, ülkenin siyasi kaderini elinde tutan, tarihsel statü ve çıkarlarını korumak isteyen bu kesim otoriter yönetim anlayışına sahiptir. Bunlar, halka güvenmemekte, demokrasinin kurumsallaşmasını önlemekte, farklılıklara tahammül edememekte, yasakçı ve buyurgan bir anlayışa sahip olup her şeyi kontrol etmek istemekte, toplumu ilgilendiren her alanda doğru ve yanlış belirlemek istemekte, kontrol dışındaki hiçbir gelişmeye izin vermemektedirler. Bu vesayetçi anlayış, tabular, korkular yaratarak demokrasinin bir bütün olarak işlemesine engel olmaktadır. Bu amaçla, korku ve vehimlere dayalı tezler üretmekte, siyasal güç elde etmekte ve bu tezleri kullanılarak siyasal ve sivil alana müdahale etmektedirler⁴².

Bu vesayetçi anlayış sendikal hayata da aynı şekilde yaklaşmaktadır. Bir bütün olarak konuyu değerlendiren Uslu, açık olarak bu anlayışı her şeyden sorumlu tutmaktadır: "Sorunun temelinde Türkiye'de 70 yıldır uygulanan sistemin 'vesayetçi' anlayışı yatmaktadır. ... siyasal, sosyal ve hukuk alanında... doğrulara ve yanlışlara karar verme yetkisini ve imtiyazını kendinde gören, yurttaşlarını potansiyel suçlu gibi gören asker-sivil-bürokrasi egemenliğinin sorunların oluşumunda, birikiminde ve içinden çıkılmaz hale getirilmesindeki payını görmezlikten gelemeyiz. Bu kafadır ki, ...her türlü gelişmeyi, yeniliği, jakoben bir anlayışla tepeden tabana doğru

⁴¹ Rıdvan Budak, "Açış Konuşmaları", **Demokratikleşme Endüstriyel İlişkiler ve Sendikalar**, Birleşik Metal-İş Yayınları,97/2, by.y., 1997, s. 10.

⁴² Salim Uslu, "Açış Konuşmaları", **Demokratikleşme Endüstriyel İlişkiler ve Sendikalar**, Birleşik Metal-İş Yayınları,97/2, by.y., 1997, s. 14-15.

uygulamaya kalkışmıştır. Sistemin sivil-asker-bürokrat aydınların egemenliğindeki tepeden inme anlayıştır ki, sendikaları bürokrasinin bir birimi gibi düşünmüş ve anayasadan başlayarak 2821 ve 2822 sayılı sendikal yasalarla ilgili mevzuatı bu anlayışa göre düzenlemiştir. ...Türkiye'de asker, sivil, bürokrat aydın ittifakı hiç bir zaman egemenlik haklarını halka ve halkın sivil toplum örgütleriyle paylaşmayı içine sindirememiştir"⁴³

Sendikacılar, sendikalara getirilen siyaset yasağının siyasal karar alma süreçleri üzerinde sendikaların denetim imkanını ortadan kaldırdığı, baskı grubu olmaktan uzaklaştırdığı ve sendikaları 1947'lere geri götürdüğünü savunmuşlardır.⁴⁴ Ara rejimi takip eden yıllarda iktidara gelen partilerin çalışanların haklarına yeterli ve gerekli ilgiyi göstermemeleri karşısında sendikalar, taleplerini siyasal karar alma süreçlerine taşımak için alternatifler aramaya başlamışlardır. Üç alternatifin öne çıktığı görülmektedir: Doğrudan siyasal parti kurmak, bir baskı grubu olarak hareket etmek ve sosyal diyalogu geliştirmek.

Sendikalar açık veya kapalı bir baskı grubu rolünü sürekli oynamıştır. Bu amaçla sosyal diyalog kısmında belirttiğimiz üzere, son yıllarda, kendi aralarında diyalog kurarak iş ve güç birliği yaparak bunu kurumsallaştırma yoluna gitmişlerdir. Ancak, sendikalar sadece bir baskı grubu olmayı yeterli görmemişler ve siyasal süreçte doğrudan yer almak üzere siyasal parti kurma teşebbüsünde bulunulmuştur. Bu konudaki girişimlerin öncülüğü Türk-iş tarafından yapılmıştır.

Konfederasyonların çalışanlar adına hareket edecek bir siyasal parti kurma teşebbüsleri 1961 yılına kadar geri gitmektedir. 1961'de sendikacılar tarafından kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) başarısızlığı ve 1962'de Mehmet Ali Aybar'ın liderliğinde TİP'in sendikacılar partisi olmaktan çıkarak sosyalist bir partiye dönüşmesi o dönemin milli düzeydeki tek konfederasyonu olan Türk-iş'in "Çalışanlar Partisi"ni kurma girişimine sebep olmuştur. 1964 yılında Türk-iş'in partiler üstü politika tercihiyle partileşme çalışmaları son

⁴³ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, "HAK-İŞ", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi C.1**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul, 1996, s. 533.

⁴⁴ Orhan Balta, "Türk Endüstri İlişkilerinde Son Gelişmeler", **Avrupa ve Türkiye'de Endüstri İlişkilerinde Son gelişmeler, Türk Endüstri İlişkileri Derneği I. Ulusal Endüstri İlişkileri Kongresi 9 Kasım 1990**, (Yayına Haz. Nusret Ekin, Mustafa Delican), Kamu-iş, Ankara, 1994, s. 13.

bulmuştur. Türk-iş'in partiler üstü politika anlayışına daha sonraki yıllarda giderek güçlenerek yönelmesinde: İşçilerin büyük bir kısmının ihtilalle devrilen Demokrat Parti'yi desteklemeleri; DİSK'in deneyiminden hareketle sendikaların işçilerin siyasal tavır alma yönündeki etkisizliği; işçilerin farklı siyasal eğilimlere sahip olmaları, sınıf şuurunun olmaması ve partiler üstü politika ile bütün siyasal iktidarlar üzerinde etkili olunabileceği ümidi etkin olmuştur. Türk-iş partiler üstü politikayı benimsemiş olmakla birlikte baskı grubu olarak rol oynamayı da elden bırakmamıştır. Amerikan sendikacılığının benimsediği "dostlarını destekle muhaliflerini cezalandır" anlayışı gibi seçim dönemlerinde milletvekili adaylarını seçilmelerini destekleme veya önleme ve hükümetleri abluka altına alma yönünde çalışmalarda bulunmuştur.

1980 sonrasında, 1982'den itibaren parti kurulması düşüncesi Türk-iş'in gündeminde tekrar yer almıştır. Partileşme konusu, 1982'de Türk-iş yönetim kurulunda görüşülmüş, 1987 yılında Türk-iş'in üyesi olan Türk Metal Sendikası'nın başkanı Mustafa Özbek tarafından canlandırılmış, 1992'de ise Türk-iş genel kurulunda tekrar tartışılmıştır. 1996 yılına dek gündemde tutulan partileşme konusu başkanlık düzeyinde her fırsatta dile getirilmiştir. Partileşme eğilimine gerekçe olarak ülke ve çalışanların problemlerinin temel çözüm yerinin parlamento olduğu, çalışma hayatını ilgilendiren problemlerin ve sendikal hareketin karşılaştığı yeni problem ve saldırıların sadece "toplu sözleşmecilikle sınırlı bir sendikacılıkla" çözülemeyeceği; siyasal temsilin gerekli olduğu; siyasal partilerin çalışanların taleplerini dikkate almadıkları ve güven kaybına uğradıkları ileri sürülmüştür. Türk-iş bir yandan partileşmeyi gündemde tutarken diğer yandan da partiler ve hükümetler üzerinde baskı kurmaya devam etmiştir. 1994 seçimlerinde tüm sendikacıların SHP ve DYP'den istifa etmeleri açıkça istenmiş, 1995 seçimlerinde ise iktidardaki koalisyonu oluşturan DYP ve CHP'ye oy verilmemesi çağrısında bulunmuştur⁴⁵.

Türk-iş'in partileşme girişimleri bugüne kadar gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte, sendikal hareket için siyasal temsilin önemini ortaya koyması ve partilerin sürekli olarak sendikaların taleplerini dikkate almalarını, en

azından alıyor görünmelerini sağlaması açısından önem taşımaktadır. Partileşme çalışmalarının etkisinin, 1960'larda daha fazla; 1980 sonrası ise gerek yeni yapılandırma sonucu partiler ve sendikalar arasındaki ideolojik bağların erimesi, gerekse ekonomik ve sosyal değişimlerden dolayı sendikal hareketin içinde girdiği olumsuz şartlar ve güven kaybı sebebiyle daha az ve sınırlı olduğu söylenebilir. Genelde, seçim dönemlerine tekabül eden partileşme söyleminin ciddi bir girişimden çok siyasal iktidar veya partilerden taviz koparmak için yapılan manevralar olarak nitelenmek mümkündür.

Türkiye'de sendikaların iktidarlar karşısında aldığı tavırların olağan ve olağan üstü dönemlerde farklılık arz ettiği görülmektedir. Olağan dönemlerde siyasal iktidarlardan çalışanlar için daha fazla taviz koparmak amacına yönelik baskı yapan sendikaların olağan üstü dönemlerde farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Türk Siyasal Hayatında kırılmalara yol açan 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat süreçlerinde sendikalar farklı politikalar takip etmişlerdir. Türk-iş üç müdahaleyi de desteklemiştir. Disk ise, 12 Mart ve 28 Şubat'ı desteklemiş, kendine karşı açık bir cephe alan 12 Eylül'ü ise desteklememiştir. Kuruluşu 12 Mart sonrası olan Hak-iş ise, 12 Eylül'ü eleştirmiş, 28 Şubat sürecine ise destek vermemiştir.

Siyasal ilişkiler açısından Konfederasyonların tutumlarına bakıldığında Türk-iş'in partiler üstü politikasında bir değişiklik olmamasına karşılık Hak-iş ve Disk'in tutumlarında ise önemli değişiklikler olmuştur. Hak-iş kuruluşunda Milli Selamet Partisi ile olan yakınlığını 12 Eylül ile birlikte zorunlu olarak koparmış daha sonra ise politik bir tercihle ideolojik olarak kendine yakın olan partilerle ilişkilerine mesafe koymak (payanda olmamak ilkesi) daha sonrada bu yöndeki ilişkileri -özellikle Salim Uslu Başkanlığındaki dönemde- tamamen terk etme ve partilere daha mesafeli bir siyaset izleme eğilimine girmiştir.

Hak-iş gibi Disk de benzer bir değişim geçirmiştir. Disk'in başlangıçta siyasal partilerle olan açık ve yakın ilişkisi 12 Eylül sonrası değişen siyasal yapı, Disk'in uzun süre kapalı kalması ve Disk'in sosyalist bir harekete kaynaklık edecek bir kitlenin ülkede mevcut olmadığı yönündeki geçmişe yönelik değerlendirmeleri sendika olarak ana yaklaşımını değiştirmeden, ancak dünyada ve Türkiye'deki siyasal,

⁴⁵ Yıldırım Koç, "Türk-iş ve Siyasal Partilerle İlişkiler (Dünden Yarına)", **Türk-iş Yıllığı '97, 1990'ların Bilançosu (Değerlendirme Yazıları) Cilt 2**, Türk-iş, Ankara, s. 510-536.

ekonomik ve sosyal dönüşümleri dikkate alan bir politika izlemesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönüşümün siyasal çevre şartlarının değişmesiyle bir paralellik arz ettiği görülmektedir. 1980 öncesi siyasallaşan, toplumsal bölünmelerin yoğun olarak yaşandığı ülkemizde, ortak ideoloji veya dünya görüşüne sahip sendikalar ve partiler arasındaki ilişki olağan bir süreç olarak işlemiştir. 12 Eylül sonrası başlatılan toplumu depolitizasyon süreci bireylerde olduğu gibi kurumlarda da yansımaları bulmuş, sendikalar da benzer bir eğilim içine girerek partilerle organik yada inorganik ilişkiler içine girmekten kaçınmışlar ve sonuçta partilere mesafeli bir ilişki içine girmişlerdir.

Olağan dönem içindeki bu politik tercihlere karşılık ideolojik kamplaşma eğiliminin ortaya çıktığı durumlarda sendikaların tutumlarının değiştiği de bir gerçektir. 1980 sonrası en önemli siyasal gerilimin yaşandığı 28 Şubat 1997'de başlayan süreçte sendikaların ideolojik tortuları ortaya çıkmış, sendikalar, olağan sendikal faaliyetleri aşarak siyasal muhalefet fonksiyonu görmüşlerdir. Bu süreçte, gerek sürecin gelişme seyri, gerek sendikaların hükümete karşı tavırlarındaki bölünme (Hak-İş'in bu sürece katılmaması gibi) ve gerekse Türk-İş ve Disk ile birlikte TİSK (Türkiye İşveren Sendikası), TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) ve TESK'in (Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu), Beşli İnsiyatif adı altında, birlikte hareket etmesi bu muhalefetin ideolojik bir nitelik taşıdığına açık bir göstergesidir. Nitekim, Beşli İnsiyatif adına yapılan açıklamalarda da "Refah-Yol" iktidarının değişmesine yönelik taleplerde çalışma hayatına yönelik gerekçeler değil, siyasal sistemin niteliklerinin tehlike altında olduğu yönünde gerekçeler ileri sürülmüştür.⁴⁶

SONUÇ

Cumhuriyet, Türkiye'de, sadece bir siyasal rejim değişikliği değil bir medeniyet ve kültür değişimi projesidir. Bu projede devlet, merkezi bir konumda yer almış ve toplumu değiştiren, dönüştürücü bir rol üstlenmiştir. Toplumsal dönüşümü gerçekleştirmede hukuk bir araç olarak kullanılmış ve batı toplumlarından iktibas edilen yasalarla toplum yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma hayatının düzenlenmesinde de bu prensip geçerli olmuştur. Problem ortaya çıkmadan düzenleme yapmak ve gelişmeleri kontrol altında tutmak temel politika olmuştur. Bu temel politika, Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden yıllarda izlenen liberal politikalar yerine devletçi politikaların uygulandığı dönemde açık olarak ortaya çıkmış ve devam etmiştir. Liberal ve devletçi politikaların uygulandığı dönemlerde işçi örgütlenmelerine (sendikalara) siyasal endişelerle karşı çıkmış, uzun bir hazırlık döneminden sonrada 1936 yılında çıkarılan İş Kanunu ile ilk defa çalışma hayatı bir bütün olarak, sistematik şekilde düzenlenmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasına kadar süren bu dönemde çalışma hayatında örgütlü ilişkiler yerine bireysel ilişkiler hakim olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında değişen uluslararası şartlar ve başlayan soğuk savaşın etkisiyle Türkiye, Batı ile bütünleşme politikası takip etmiş, siyasal ve toplumsal açıdan batı ülkeleriyle uyumu sağlamak için yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu çerçevede sendikal örgütlenmelerin önü açılmış, toplu pazarlık, grev hakkı ve siyasal faaliyet serbestisi olmadan kontrollü bir endüstri ilişkileri sistemi oluşturulmuştur. Sendikalar merkezi bir yapı halinde örgütlenmiş, Amerika Birleşik Devletleri ile başlayan yakın ilişkiler sendikal harekette de kendini göstermiş ve Amerikan tipi "ekonomik (tüketici) sendikacılık" anlayışı hakim sendikacılık anlayışı olarak gelişmiştir.

Ancak, endüstri ilişkilerinin tüm kurum ve kurallarıyla mevcut olduğu 1960 sonrası dönemde sendikacılık hızla gelişmiş ve ülkedeki ideolojik hareketlere paralel olarak sendikal bölünmeler ortaya çıkmıştır. 1970'lerde hız kazanan rejim tartışmalarının yoğunlaştığı bu dönemde sendikalar siyasal hareketlerin bir parçası olmuştur. Sendikal hareketteki ideolojik bölünmeler, Türkiye'de sendikacılığı, ekonomik sendikacılıktan uzaklaşma ve yavaş yavaş ideolojik sendikacılığa kayma

⁴⁶ TİSK, XX. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu 5-6 Aralık 1998, TİSK Yayın No. 181, Ankara, t.y., s. 88, 288.

eğilimine sokmuştur. Ancak, 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle bu süreç kesilmiş ve yeni siyasi ve ekonomik şartlar altında sendikalar ideolojik sendikacılıktan uzaklaşarak tekrar ekonomik sendikacılığa yönelmişlerdir. 1990'larda hızlanan bu süreçte soğuk savaşın sona ermesi, sendikaların dünya genelinde karşılaştığı güç kaybı ve küreselleşme olgusu gibi gelişmelerin yansımaları yanı sıra, Türkiye'de sosyo-ekonomik şartların sendikacılığın aleyhine işlenmesi ve sendikaların dün-bugün ve yarın için yaptıkları değerlendirmeleri ve geleceğe yönelik politikaları rol oynamıştır.

Şüphesiz Türkiye'de sendikaların temel dünya görüşlerinden tamamen uzaklaştıklarını söylemek mümkün değildir. Ancak, sendikaların, temel tercihlerinden vaz geçmeden ve/fakat bunu çok da öne çıkarmadan, değişen çevre şartlarına göre kendilerini uyarladıkları söylenebilir. Zamana karşı direnç kazanmaları ve değişen şartlar karşısında varlıklarını devam ettirme kabiliyetleri, Türkiye'de sendikaların "hukuki varlıklar" olmaktan çıkarak "kurumsallaşma" sürecine girdiklerinin ve bunu da önemli ölçüde başardıklarının bir göstergesi olarak değerlendirmek gerekir. Bu açıdan sosyo-ekonomik örgütlenmede konumlarını sağlamlaştıran sendikaların, gerek çalışma hayatına gerekse toplumsal hayata yeni ve kalıcı katkılar sağlama yönünde faaliyetlerini artırmaları ve zenginleştirmeleri beklenebilir.

Tarihi süreç içinde Türkiye'de endüstri ilişkilerinin şekillenmesinde Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana iki önemli faktörün belirleyici olduğu ortaya çıkmaktadır: Siyasal gelişmeler ve izlenen ekonomik politikalar. Geçekten, siyasal hayatımızın kesintiye uğratıldığı her dönemde asli kurucu iktidarlar siyasal hayatı olduğu kadar, çalışma hayatını da yeniden yapılandırmışlardır. Bunda şüphesiz sendikal örgütlenmenin geniş kitlelere ulaşma kabiliyetine sahip olması ve siyasal hareketler tarafından sendikaların siyasal kurumlar olarak da değerlendirilmesi önemli bir rol oynamıştır. Bu sebeple Tek Parti döneminde, 1945 sonrasında çoğulcu siyasal hayata geçildiği dönemde, 1960 ve 1980 askeri darbelerini takip eden dönemlerde çalışma hayatını şekillendiren yasal düzenlemeler siyasal otoritenin amaçlarına göre yeniden yapılmıştır.

Bu yönüyle Türkiye'de endüstri ilişkilerinin kesintili bir süreç içinde geliştiği, tabii süreç içinde sosyal ve ekonomik ihtiyaçlara göre toplumsal bir kurum olarak gelişme imkanı bulamadığı görülmektedir.

Kesintilerin en önemli sonucu sürekli topyekün değişen kurallara uyum problemi ve o güne kadar elde edilen birikimin kaybolmasıdır. Oysa, birikim olmadan toplumsal gelişmenin sağlanması imkansızdır. Bu durum, sosyo-ekonomik ihtiyaçlara göre kendiliğinden gelişecek bir endüstri ilişkilerinin kurulmasına imkan tanımamış, Türk endüstri ilişkilerinin "hukuk eksenli" olarak gelişmesine yol açmıştır. Bu kesintili süreç, hem kurumsal açıdan sendikaları, yani bir organizasyon olarak sendikaları ve toplu pazarlık başta olmak üzere sendikaların fonksiyonlarını, hem de sendikacılar ve çalışanların endüstri ilişkileri sahasındaki birikimlerinin gelişmesini önlemiştir. Sonuçta kesintili süreç, tıpkı Türk siyasal hayatında olduğu gibi çalışma hayatında da endüstri ilişkileri aktörlerini öğrenme sürecinden uygulama sürecine geçemeyen, sürekli öğrenen bir öğrenci durumuna sokmuştur. Şüphesiz, bu durumda, süreklilik arz eden kurumların vasıllığı, yönlendiriciliği ve etkinliği artmıştır.

1980'e kadar izlenen ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası ve 1980 sonrası izlenen ihracata dayalı sanayileşme politikası sendikalar ve toplu pazarlık açısından önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. İthal ikamesi döneminde sendikacılık ve toplu pazarlığı destekleyici olumlu yaklaşımın varlığına karşılık, ihracata dayalı sanayileşme politikasının izlendiği 1980 sonrasında sendikacılık ve toplu pazarlık açısından durumun tersine döndüğü, olumsuz bir yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu uygulama Türkiye'ye has olmayıp ihracata dayalı sanayileşme politikası izleyen gelişmekte olan pek çok ülkede (Güney Kore, Tayvan, Malezya gibi) söz konusudur. Bir başka ifade ile endüstri ilişkilerinin stratejik bir faktör olarak kalkınma politikalarında değerlendirilmesi söz konusudur. Ancak, diğer gelişen ülkelerin bu politikalara 1960-1970'lerde başladıkları dikkate alınırsa Türkiye'nin bu süreci gecikmeli olarak takip ettiği ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de sendikaların siyasal hayat üzerinde etkili olmak için farklı yollara başvurdukları gözlemlenmektedir. Bu etki olağan ve olağan üstü dönemlerde farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Sendikalar, olağan dönemlerde, siyasal baskı grubu olarak hareket etmekte, iktidarları ve siyasal partileri etkileyerek çalışanlar lehine yasal düzenlemeler yapılmasına, kamu işçileri için de tavizler koparmaya çalışmaktadırlar. Baskı grubu olmaktan öte, çalışanların siyasal parti kurarak parlamentoda temsili sendikalarca zaman zaman gündeme

taşınmakta ve Türk-iş'in "çalışanlar partisi" girişimde olduğu gibi fiili olarak parti kurma teşebbüsünde bulunmaktadır.

Olağan dönemlerin aksine olağan üstü dönemlerde ideolojik tercihlerin öne çıktığı görülmektedir. Sendikalar ideolojik tercihlerine göre tavır almışlardır. Türk-iş her zaman hakim siyasal otoriteden yana tavır almış, diğer konfederasyonlar ise farklı tavırlar içine girmişlerdir. Pragmatik davranış sergileyen sendikalar, özellikle 28 Şubat 1997'de başlayan süreçte Türk-iş ve Disk, TİSK, TOBB ve KESK ile birlikte hareket ederek hükümetin düşürülmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Bu süreçte çalışma hayatıyla ilgili değil, siyasal rejimle ilgili endişeler öne çıkarılmıştır. Bu eylem birliğinde işçi sendikaları (Hak-iş hariç) ve işveren sendikalarının birlikte hareket etmesi, Türk siyasal ve sendikal hayatında bir ilk olmakla ayrıca incelemeye değer bir konudur.

Sendikalar, 1980 -özellikle 1990'lar- sonrasında çevre şartlarında meydana gelen değişimlerin ve sendikacılığın önündeki sosyal ve ekonomik problemlerin üstesinden gelmek için çaba göstermekte, çalışma hayatı yanı sıra sosyal problemlerle de ilgilenmektedirler. Bu amaçla, son yıllarda sendikaların kendi aralarında güç birliği yapmak ve ortak hareket etmek üzere diyaloga girdikleri, sosyal ve ekonomik konseyi fonksiyonel hale getirmek istedikleri görülmektedir. Bunların yanı sıra, yasal ve ekonomik çevre şartları kadar çalışma hayatını doğrudan etkileyen yeni üretim ve yönetim teknikleri ve insan kaynakları uygulamaları gibi konuları yakından takip etmeye, üyelerine yönelik olan ekonomik faaliyetlerini sosyal faaliyetlerle zenginleştirmeye çalışmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Balta, Orhan, "Türk Endüstri İlişkilerinde Son Gelişmeler", Avrupa ve Türkiye'de Endüstri İlişkilerinde Son gelişmeler, Türk Endüstri İlişkileri Derneği I. Ulusal Endüstri İlişkileri Kongresi 9 Kasım 1990, (Yayına Haz. Nusret Ekin, Mustafa Delican), Kamu, İş, Ankara, 1994, ss. 11-18.
- Baydur, Refik, "Açılış Konuşmaları," "Çalışma Hayatında Çağa Uyum" Semineri, Tebliğler ve Görüşler, TİSK Yayın No. 223, Ankara, 2002, ss. 7-18.
- Beşeli, Mehmet, "1960-1980 Döneminde Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi", Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi, (Haz. Alpaslan Işıklı), T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994, ss. 191-259.
- Budak, Rıdvan, "Açılış Konuşmaları", Demokratikleşme Endüstriyel İlişkiler ve Sendikalar, Birleşik Metal-İş Yayınları, 97/2, by. y., 1997, ss. 8-12.
- Delican, Mustafa, Sanayileşmenin Endüstri İlişkilerine Etkisi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995.
- Dereli, Toker, Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, 1974.
- Dereli, Toker, "Türk Endüstri İlişkileri Sisteminin Makro Ekonomik ve Sosyal Sorunları," Endüstriyel İlişkiler, MESS Yayını-72, İstanbul, 1979, ss. 1-62.
- Ekin, Nusret, Endüstri İlişkileri, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, 1979.
- Ekin, Nusret, "Türkiye'de Endüstri İlişkilerini Etkileyen Faktörler," Endüstriyel İlişkiler, MESS Yayını-72, İstanbul, 1979, ss. 123-164.
- Ekin, Nusret, "Türkiye'de 1980 Öncesi Endüstri İlişkilerinin Genel Görünümü," Sosyal Siyaset Konferansları, Otuzbirinci Kitap, ss.125-138.
- Engin, Yusuf, "Değişen İnsan Kaynakları Yönetim Sisteminde Sendikalar", Mercek, Yıl:3, S. 11, ss. 35-40.
- Gülmez, Mesut, "1936 İş Yasası'nın Hazırlık Çalışmaları," Sosyal Siyaset Konferansları, Otuzbeşinci-Otuzaltıncı Kitaplar, ss.128-147
- Güngör, Fatih, "1946-1960 Döneminde Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Demokrasi", Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi, (Haz. Alpaslan Işıklı), T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994, ss. 131-190.
- HAK-İŞ, Çalışma Hayatında Diyalog ve İşbirliği, HAK-İŞ Eğitim Yayınları 42, Ankara, 1999.
- Koç, Yıldırım, "Türk-iş ve Siyasal Partilerle İlişkiler (Dünden Yarına)", Türk-iş Yıllığı'97, 1990'ların Bilançosu (Değerlendirme Yazıları) Cilt 2, Türk-iş, Ankara, ss. 510-536.
- Koray, Meryem, Değişen Koşullarda Sendikacılık, TÜSES, İstanbul, 1994.

- Kudatgobilig, Tuğrul, "Türk Endüstri İlişkilerinde Yapısal Değişme ve Yeni Arayışlar", Türk Endüstri İlişkilerinde Yeni Arayışlar, Türk Endüstri İlişkileri Derneği II. Ulusal Endüstri İlişkileri Kongresi 21-22 Kasım 1991, (Yayına Haz. Nusret Ekin, Mustafa Delican), Kamu-iş, Ankara, 1994, ss. 49-61.
- Kudatgobilig, Tuğrul, "Açılış Konuşmaları", "Yeni İş Kanunu Ne Getiriyor?" Semineri, TİSK Yayın No. 235, Ankara, 2003, ss. 11-23.
- Kurt, Dilek, "Dünyanın Yabancısınız", Mercek, Yıl: 5, S. 20, ss. 90-94.
- Meral, Bayram, "Değişim ve Uzlaşma", Mercek, Yıl: 7, S. 25, ss. 43-46.
- Meral, Bayram, "Çağdaş Çalışma Mevzuatı Nasıl Olmalıdır?", Mercek, Yıl: 5, S. 20, ss. 45-48.
- Özüğurlu, Metin, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e: Örgütlü İşçi Hareketi ve Demokratikleşme Süreci," Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişmesi, (Haz. Alpaslan Işıklı), T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994, ss. 35-130.
- Rosen, Sumner M., Labor in Turkey's Economic Development, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Massachusetts Intitute of Technology, 1959.
- TİSK, XX. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 5-6 Aralık 1998, TİSK Yayın No. 181, Ankara, t.y..
- TİSK, XXI. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu 22-23 Aralık 2001, TİSK Yayın No. 212, Ankara, 2001.
- Uslu, Salim, "Açılış Konuşmaları", Demokratikleşme Endüstriyel İlişkiler ve Sendikalar, Birleşik Metal-İş Yayınları, 97/2, by. y., 1997, ss. 13-17.
- Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C. I, III, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul, 1996.
- Yazgan, Turan, Türkiye'de Sendikal Hareketler, Türk Dünyası Araştırmaları Yayını: 4, İstanbul, 1982.